

Danuta SOWIŃSKA* (Poland)

Warszawa i Lublin jako główne ośrodki obywatelskiego wymiaru sprawiedliwości w Królestwie Polskim w 1915 r.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, Warszawa, Lublin, sądy cywilne

Wstęp

Początek pierwszej wojny światowej to jeden z przełomowych momentów dla społeczeństwa polskiego, wówczas zapaliła się iskierka nadziei na zmiany, które mogły doprowadzić do odzyskania wolności. Był to także czas bardzo istotnego, ale często niedocenianego faktu w historii sądownictwa polskiego - powołania do życia sądów obywatelskich. Historycy nie poświęcili temu zganieniu zbyt wiele miejsca w swoich publikacjach traktując je jako mało znaczący, kilkutygodniowy epizod. Więcej pisali o nim prawnicy – publicyści, uczestnicy tamtych wydarzeń, prawdopodobnie chcąc ważną dla nich inicjatywę uwiecznić.

Już z powierzchownej analizy zagadnienia wyłania się obraz dwóch wiodących ośrodków w Królestwie Polskim, Warszawy i Lublina, gdzie z wielką determinacją rozpoczęła się budowa obywatelskiego wymiaru sprawiedliwości. Dwa różne miasta, dwaj okupanci, ale jedna płaszczyzna i cel, do którego dążyli polscy prawnicy.

Warszawskiemu sądownictwu obywatelskiemu poświęcił swoją uwagę Emil Rappaport, jeden z najwybitniejszych prawników tamtych lat i jeden z budowniczych sądownictwa Polski niepodległej. Swoje wspomnienia z okresu sądów obywatelskich uzupełnione również raportami z czynności w nich dokonanych przedstawił na łamach „Gazety Sądowej Warszawskiej”¹ oraz w opracowaniu pt. *Sądy obywatelskie w Warszawie: (karta z dziejów przełomu sierpniowego roku 1915): z dodaniem regulaminu organizacji oraz listy składu osobistego sądów obywatelskich w Warszawie (od dnia 5 sierpnia do 11 września roku 1915) na podstawie źródłowych materiałów*,² do którego załącznik stanowi regulamin sądów obywatelskich z 27 VII 1915 r.

Z kolei sądy obywatelskie w Lublinie przedstawił Wacław Salkowski³ w „Biuletynie Towarzystwa Prawniczego”⁴ oraz B. Sekutowicz w „Głosie Sądownictwa”.⁵

* sowińskadanuta@gmail.com

¹ RAPPAPORT (1915), nr 34-37.

² *Regulamin Organizacji Sądów Obywatelskich...*, s. 48 - 95.

³ Wacław Julian Feliks Salkowski (1869- 1952) ur. się 18 V w Wojsławicach w pow. chełmskim, jako syn Henryka - rządcy majątku Leopolda Poetyły. Matką Wacława była Joanna z Borowskich. Edukację rozpoczął w gimnazjum rządowym w Lublinie, skąd po maturze wyjechał na studia na UW.

Na istotną rolę adwokatów w organizacji i funkcjonowaniu sądów obywatelskich wskazał Ferdynand Rymarz na łamach „Palestry”.⁶

W 1912 r. wadze rosyjskie zdradzały niepokój związany z sytuacją polityczną w Europie, dlatego też m.in. powstały plany ewakuacji najważniejszych instytucji i urzędów państwowych. Określono wówczas niezwykle dokładnie czas, kolejność, miejsca, w których wskazane instytucje miały odnaleźć swoją siedzibę docelową, najczęściej w głębi Rosji.

Plany ewakuacyjne objęły również instytucje sądowe Warszawy i Lublina, dla których był to początek drogi ku wolności sądownictwa. Ośrodki te miały wkrótce stać się pionierami i stanowić przykład funkcjonujących rozwiązań dla innych instytucji wymiaru sprawiedliwości w kraju. Według ustaleń z 1912 r. w razie potrzeby ewakuacji na siedzibę lubelskiego Sądu Okręgowego przewidziano Tambów, natomiast siedzibą Warszawskiej Izby Sądowej i Sądu Okręgowego była Moskwa.⁷ Wraz z pracownikami wymiaru sprawiedliwości, którzy w przeważającej części byli Rosjanami, miała być ewakuowana wybrana dokumentacja spraw, akta personalne natomiast zostały wydane pracownikom.

Tymczasem zbliżające się działania wojenne skłaniały Polaków do opowiedzenia się po jednej ze stron. Sytuacja na froncie była zmienna, a zdania w społeczeństwie podzielone.

Obraz niezdecydowania w polskim społeczeństwie widać m.in. na przykładzie Lublina, gdy w momencie drugiej ewakuacji zakończyło się tu panowanie rosyjskie. Wielu nawet przyjaźnie odnosiło się do odchodzącego zaborcy, inni nie umieli pogodzić się ze zniewoleniem i skłaniali się ku Austriakom z powodu ich liberalizmu w Galicji. Bezstronnemu obserwatorowi Edmondowi Privat reporterowi francuskiego „*Le Temps*”, miejscowa społeczność i jej stosunek do okupantów jawił się w kwietniu 1915 r. m.in. tak:

Tam w 1892 r. uzyskał tytuł kandydata nauk prawnych. Wrócił do Lublina, gdzie rozpoczął karierę od stanowiska pomocnika adwokata przysięgłego, spec. od prawa cywilnego. W 1897 r. został adwokatem przysięgłym przy Sądzie Okręgowym w Lublinie. W 1915 r. był jednym z organizatorów sądownictwa obywatelskiego w Lublinie i sprawował obowiązki wiceprezesa Trybunału Lubelskiego. W 1917 r. zaangażował się w prace Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego. W okresie międzywojennym powrócił do adwokatury. W latach 1922 – 1938 był członkiem prezydium Okręgowej Rady Adwokackiej w Lublinie, będąc m.in. jej dziekanem (1 III – 1 XI 1932) i wicedziekanem(1 III 1931 – 1 III 1932). Początek II wojny światowej zastał go na stanowisku notariusza Wydziału Hipotecznego przy Sądzie Okręgowym w Lublinie, jednakże już VI 1941 pracował ponownie jako adwokat w Izbie Adwokackiej w Lublinie. W latach 1946 – 1948 pełnił obowiązki sędziego w Sądzie Okręgowym w Lublinie. Odznaczony Krzyżem Oficerskim „Polonia Restituta”(1923). Prywatnie teść ministra spraw zagranicznych RP J. Becka. Zmarł 28 I 1952 r. pochowany na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie. Zob. MARCZUK (1996) 254; M.B. (1999) s. 5.

⁴ SALKOWSKI (2009) 80 - 92.

⁵ SEKUTOWICZ (1933) 329 - 334.

⁶ RYMARZ (2009) 70 - 79.

⁷ Więcej na temat ewakuacji sądów Królestwa Polskiego. KOROBOWICZ (1989) s. 87 - 107.

„Wojna i inwazja ochłodziła owe sympatie [mowa o sympatii do Austriaków- przyp. DS], przy czym nienawiść do Prusaków jest wielkim stopniu pomocą dla Rosjan zarówno tutaj jak i w całej Polsce. Lecz gdyby Austriacy byli sami, a oddziały węgierskie mniej srogie, Polacy z tego regionu nie bez satysfakcji zgodziliby się na podbój, gdyż jarzmo carskie jest dla nich ciężkie. W chwili obecnej społeczeństwo jest zdezorientowane. Wyczekuje. Nie ufa zbyt obietnicom carskim, lecz ma nadzieję, że okoliczności zmienią przecież jego los. W każdym razie odnosi się lojalnie wobec armii rosyjskiej i zaskakuje swą wielką ofiarnością i miłosierdziem”.⁸

Rosyjskie decyzje o opuszczeniu terytorium Królestwa stanowiły szansę dla polskich prawników, którzy pracując dotychczas w nieeksploatowanych strukturach sądownictwa, teraz mogli przejąć inicjatywę i stworzyć prawdziwie polskie instytucje wymiaru sprawiedliwości. Próbę taką podjęto m.in. w Warszawie i Lublinie tworząc po wycofaniu się Rosjan sądownictwo obywatelskie. W jednym drugim przypadku były to twory działające krótko u boku okupantów niemieckich i austro – węgierskich. Obie okupacje miały określony stosunek do polskiej inicjatywy, która była jedynie stanem przejściowym przed całkowitym przejściem administracji. Niemcy od początku spoglądali niezbyt przychylnie na polskie poczynania dążąc do jak najszybszego ich ukrócenia. Austriacy natomiast odnosili się do nich z większą tolerancją, bacznie się im przyglądając, jednak również nie traktowali tego rozwiązania jako długoterminowe.

Choć organizacja i funkcjonowanie sądów obywatelskich w obu miastach różniły się, to cel przyświecał im ten sam, mianowicie oprócz przejścia instytucji należało spraktykować dotychczasowe wyobrażenia o sądownictwie zawarte w projektach polskich prawników przedłożonych Komitetom Obywatelskim obu miast.

Warszawa jako ośrodek sądownictwa obywatelskiego w Generalnym Gubernatorstwie

Emil Rappaport wspominając historię sądów obywatelskich, zwracał uwagę, że Warszawa była tym ośrodkiem, w którym od początku działań wojennych powstawały instytucje i stowarzyszenia mające na celu pomoc słabszym, próbujące złagodzić skutki narastającego kryzysu. Wśród tych ruchów społecznych i stowarzyszeń ukształtował się Komitet Obywatelski oparty przede wszystkim na członkach Koła Prawników Polskich i Związku Towarzystw Gimnastycznych.⁹ Na jego barkach po ewakuacji władz i instytucji rosyjskich, spoczęły najważniejsze zadania dotyczące utrzymania porządku i bezpieczeństwa w perspektywie nieuniknionego wkroczenia do miasta wojsk niemieckich i rozpoczęcia okupacji stolicy. Centrum władzy skupiał Komitet Obywatelski miasta Warszawy. Ośrodkiem władzy wykonawczej zaś była od października 1914 r. Straż Obywatelska współdziałająca z milicją, a trzecie ogniwo władzy miało stanowić sądownictwo. Projekt organizacji i funkcjonowania sądów pokoju powstał już w październiku 1914 r., wraz z pracami nad formowaniem milicji,¹⁰ jak pisał Rappaport

⁸ ŚLADKOWSKI (1970).

⁹ FRĄTCZAK (2014) s. 38.

¹⁰ *Sprawozdanie Komitetu Obywatelskiego...*, s. 13 - 14.

„Była to łączność całkiem naturalna ze względu na ścisły kontakt, jaki z istoty rzeczy, sądy te przeznaczone pierwotnie do sądzenia drobnych przekroczeń karnych ze Strażą Obywatelską mieć musiały.”¹¹

Prace te zostały zawieszona na skutek rozpoczęcia działań wojennych, powrócono do nich w lipcu 1915 r.¹² Czynności organizacyjnych podjęli się przedstawiciele Towarzystwa Prawniczego w Warszawie, Koła Prawników Polskich, Kasy Adwokackiej¹³ oraz Warszawskiego Towarzystwa Sportowego m.in. w osobach przewodniczących, adwokatów Stanisława Popowskiego¹⁴ – naczelnika warszawskiej Straży Obywatelskiej, stojącego również na czele Związku Towarzystw Gimnastycznych i Leona Supińskiego¹⁵ prezesa Koła Prawników Polskich.

¹¹ RAPPAPORT (1915) nr 34, 400.

¹² *Sprawozdanie Komitetu Obywatelskiego...*, s. 14.

¹³ *Komisja prawnicza...*, s. 2.

¹⁴ Stanisław Kasper Popowski ur. 6 I 1872 r. w Warszawie w rodzinie urzędnika Władysława i Walerii z Rucińskich prawo studiował na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. W czasie studiów pisał m.in. recenzje książek, przedstawień teatralnych i wystaw malarskich, które publikował w prasie m.in. w „Bibliotece Warszawskiej”, „Gazecie Polskiej”, „Głosie”, „Tygodniku Ilustrowanym” Karierę prawniczą rozpoczął jako adwokat przysięgły. Szybko zaangażował się w działalność polityczną, należał do ugrupowania związanego ze Stanisławem Patkiem – Koła obrony w sprawach Politycznych w Warszawie. Był także członkiem Koła Młodych Prawników w Warszawie, przemianowanego później na Koło Prawników Polskich. Podejmował się trudnych obron w procesach politycznych. Wraz z Henrykiem Konicem stworzył Polską Partię Postępową. Od 15 X 1906 r. pełnił obowiązki redaktora naczelnego pisma „Sokół”. Po wybuchu I wojny światowej zaangażował się w organizację Straży i Sądów Obywatelskich, będąc członkiem Komisji Komitetu Obywatelskiego m.st. Warszawy rozpatrującej sprawy więźniów politycznych. We wrześniu 1917 r. rozpoczął karierę prokuratorską przy Sądzie Najwyższym. W 1920 r. stanął na czele Straży Obywatelskiej- formacji mającej zasięg ogólnokrajowy, którą po kilku miesiącach rozwiązano. Jeszcze w 1919 r. powrócił do adwokatury- został członkiem Rady Adwokackiej w Warszawie. Niedługo potem został ponownie powołany na stanowisko prokuratora przy Wydziale Karnym Sądu Najwyższego. Zmarł 20 XI 1921 r. w Warszawie, pochowany na Powązkach. Pośmiertnie odznaczony Krzyżem Walecznych. Więcej zob. MUSZALSKI (1983) 625 - 626; MISIUK (1987) s. 23.

¹⁵ Leon Władysław Supiński ur. 18 II 1874 r. w Gołębiówce w rodzinie Ludwika i Marii Zaleskiej, ukończył gimnazjum i zaczął studia prawnicze na Uniwersytecie w Warszawie. W 1894 r. został skazany i zesłany za działalność polityczną. Studia ukończył w 1896 r. na Uniwersytecie w Dorpacie. W 1906 r. współtworzył Koło Prawników Polskich oraz Towarzystwo Kooperatystów, a także Towarzystwo Opieki nad Więźniami Patronat, w którym od 1911 r. pełnił funkcję prezesa. W 1915 r. został członkiem Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy, współorganizował polskie sądownictwo. Od 6 XI 1918 r. do 2 IX 1919 r. był ministrem sprawiedliwości w rządach: Ignacego Daszyńskiego, Jędrzeja Moraczewskiego i Ignacego Jana Paderewskiego. Od I 1919 r. do IV 1927 r. był radnym m.st. Warszawy. W latach 30. piastował funkcję prezesa Zarządu Głównego Zrzeszenia Sędziów i Prokuratorów Rzeczypospolitej Polskiej. W X 1919 r. został prezesem Sądu Apelacyjnego w Warszawie, a w I 1929 r. został Pierwszym Prezesem Sądu Najwyższego i pozostał na tym stanowisku do IX 1939, kiedy to udał się na emigrację do Rumunii, a następnie do Francji. W 1946 powrócił do kraju i ponownie podjął pracę w Sądzie Najwyższym, gdzie od 14 V 1946 r. do 3 VI 1947 r. był zastępcą Pierwszego Prezesa SN, po czym przeszedł w stan spoczynku. W latach 1946– 1947 był również sędzią Najwyższego Trybunału Narodowego. Leon Supiński zmarł 2 II 1950

Inaczej przedstawiała się kwestia organizacji sądownictwa wyższego. Pałaca potrzeba zorganizowania jej struktur wyniknęła w końcu lipca 1915 r., kiedy to stolicę opuściły władze rosyjskie wraz z instytucjami sądowymi. Autorami projektu sądownictwa obywatelskiego w Warszawie byli obok mecenasa Wacława Makowskiego adwokaci Eugeniusz Śmiarowski i Bronisław Sobolewski. W zespole pracował również notariusz Józef Świętopełk Zawadzki oraz Emil Rappaport. Propozycję organizacji sądownictwa zaopiniowała Komisja Prawna Komitetu Obywatelskiego pod kierownictwem mecenasa Feliksa Ochimowskiego w jej skład weszli adwokaci Henryk Konic, Dominik Anca, Wincenty Biskupski, Władysław Kasprzycki, Czesław Mejery i Leon Supiński. Komitet Obywatelski zatwierdził zarówno przedłożony mu projekt struktury złożonej z Sądów Pokoju, Trybunału, Sądu Głównego i Prokuratury, jaki ich składy¹⁶. Wszystkie instancje miały być zorganizowane według wytycznych zgodnych z przepisami konferencji haskiej oraz z niewielkimi zmianami wymaganymi przez Regulamin z 27 VII 1915 r.¹⁷ Ostatecznie, kiedy wojska niemieckie wkroczyły do Warszawy 5 VIII 1915 r. zastały tutaj zorganizowane władze obywatelskie zarówno miejskie jak i wymiaru sprawiedliwości.¹⁸

W celu stworzenia stałej łączności między Komitetem a sądami oraz powołania organu nadzorującego działalność judykatury 11 VIII 1915 r. zdecydowano o utworzeniu specjalnego Wydziału Sądowego przy Komitecie, którego przewodnictwo oddano w ręce Dominika Anca,¹⁹ a po jego rezygnacji ze względów zdrowotnych przejął je Henryk Konic.²⁰ Sądownictwo obywatelskie zwróciło uwagę okupanta niemieckiego, który czasowo zaaprobował jego powstanie, wyłączając spod jego jurysdykcji sprawy obywateli niemieckich. Na spotkaniach z jego przedstawicielami podkreślano potrzebę całkowitego odcięcia wymiaru sprawiedliwości od polityki.²¹

Największą zmianę w stosunku do sądownictwa rosyjskiego odnotowano w związku ze składem sądów pokoju, dotychczas orzekającego jednoosobowego na rzecz sądów ławniczych, reprezentowanych zarówno przez czynnik prawniczy, jak i społeczny. W obywatelskich sądach pokoju skład orzekający tworzył sędzia przewodniczący- prawnik i dwóch ławników – przedstawicielei miejscowej społeczności, którym również przyznano głos przy wydawaniu orzeczeń. O słuszności takiego rozwiązania przekonywano m.in. tak: „W sądach pokoju rozpatrujących drobne pretensje cywilne i drobne przekroczenia karne, dwaj ławnicy sędzia wspólnie z przewodniczącym sędzią – prawnikiem wszystkie sprawy

r. w Warszawie. Odznaczony Wielką Wstęgą Orderu Odrodzenia Polski (8 XI 1930) „za zasługi na polu organizacji i administracji sądownictwa w dziedzinie podniesienia i utrwalenia prawodawstwa oraz za pracę społeczną i narodową” Przed II wojną światową uhonorowany został jeszcze Krzyżem Niepodległości, dwukrotnie Złotym Krzyżem Zasługi (po raz drugi w 1937), Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości, Medalem za Długoletnią Służbę, brązowym i srebrnym. zob. *Czy wiesz kto to jest?* ... 300; JASTRZEBSKI (2008) 628 - 631.

¹⁶ *Sprawozdanie Komitetu Obywatelskiego...*, s. 14.

¹⁷ *Regulamin Organizacji Sądów Obywatelskich...*, s. 48 - 74.

¹⁸ RAPPAPORT (1915) nr 34, 399 - 400.

¹⁹ *Wydział Sądowy...*, s. 2.

²⁰ *Sprawozdanie Komitetu Obywatelskiego...*, s. 15.

²¹ *Sprawozdanie Komitetu Obywatelskiego...*, s. 15.

zarówno karne jak i cywilne. Jest to zasada całkiem słuszna, gdyż sprawy cywilne nie są w sądach tych na ogół zbyt zawile i wymagają raczej znajomości obyczajów i zwykłych szarych trosk codziennych ludności, niżli zawodowego prawniczego wykształcenia.”²²

W sądach wyższego szczebla, zarówno pierwszej instancji, jak i apelacyjnych, orzekanie we wszystkich sprawach powierzono zawodowym prawnikom. Ławnicy również mieli zapewniony udział w sądzeniu spraw karnych w obu instancjach. W Trybunale liczba trzech ławników przewyższała liczbę dwóch sędziów stałych tworzących komplet orzekający.

We wprowadzonych regulaminem z 27 VII 1915 r. nowych zasadach zawarto przepis o kwalifikowanej większości (cztery na pięć głosów) niezbędnej dla wydania wyroku.

Regulamin również wprowadzał znane z sądownictwa francuskiego uproszczenie instancji apelacyjnej dla Sądów Pokoju. W sądownictwie rosyjskim od ich wyroków odwoływano się do Zjazdów Sędziów Pokoju. Po wprowadzeniu sądów obywatelskich rolę tę przejął Trybunał. Wszelkie sprawy dyscyplinarne i organizacyjne sędziów pokoju miało rozstrzygać od tej pory Kolegium Sędziów utworzone przy poszczególnych sądach. Kolegium tworzyło tzw. Wydział Specjalny, składał się z pięciu wybranych sędziów i przewodniczącego Wydziału Prawnego Straży Obywatelskiej, który miał pełnić rolę łącznika między strażą a sądem.

Kolejną również istotną zmianą było zniesienie instytucji kasacyjnej utworzonej wzorem rosyjskiego Senatu, pozostawiono jedynie procedurę, pozwalając na wniesienie apelacji do Sądu Głównego od wyroku Trybunału. W Sądzie Głównym utworzono specjalny „komplet wyjaśniający” posiadający kompetencje rozstrzygające w kwestii interpretacji przepisów prawa jak również czynności poszczególnych sądów.

W regulaminie Sądów Obywatelskich wprowadzono również obronę podczas prowadzonego śledztwa. Oznaczało to, że podczas czynności sędziego śledczego oskarżonemu mógł towarzyszyć jego obrońca. Przysługiwało mu również prawo do uzasadnionej interwencji, ale bez wpływania na przebieg śledztwa.²³

Sądy Obywatelskie miały orzekać według dotychczas obowiązujących kodeksów prawa, modyfikacjom uległa natomiast kwestia związana z karą za przestępstwa. W art. 43 przyjętego regulaminu stanowiono, że: „Trybunał może wyznaczyć karę więzienia na termin nie krótszy, niż przewidziany w kodeksach rosyjskich, ale w żadnym razie nie dłużej.”²⁴ W praktyce oznaczało to określenie maksymalnej kary, jaką można było orzec za popełnione przestępstwa, natomiast wysokość kary minimalnej pozostawiono uznaniu sędziego. Uregulowano również kwestię kar dodatkowych. O tej porze pozbawienie praw

²² RAPPAPORT (1915) nr 35, 411.

²³ *Regulamin Organizacji Sądów Obywatelskich...*, s. 56 – 60.

²⁴ *Regulamin Organizacji Sądów Obywatelskich...*, s. 53; Rappaport (1915) nr 35, 412.

mogło być zasądzone jedynie na okres pięciu lat po odbyciu kary zasadniczej, a ograniczenia związane zakazem opuszczania miejsca zamieszkania, jak również nadzorem administracyjnym zniesiono zupełnie. W sądach pokoju, jak wcześniej, obowiązywały cztery kategorie kar zasadniczych: upomnienie i nagana, kara pieniężna, areszt, więzienie, do których dodano jeszcze dwie sankcje dodatkowe, mianowicie zamknięcie przedsiębiorstwa na siedem dni, a przypadku recydywistów ogłoszenie wyroku w prasie. W sądach pokoju również stosowano skazanie warunkowe, jako „nowoczesny środek indywidualizacji kary w Europie zachodniej, nieznanym dotychczas ustawodawstwu rosyjskiemu.” Należy w tym miejscu zaznaczyć, że analogiczną możliwość zawieszenia kary miał Trybunał, ale nie jak chciał kodeks francuski na pięć, a na dwa lata.²⁵

Istotne zmiany odnotowano również w codziennym funkcjonowaniu instytucji wymiaru sprawiedliwości. Obywatelskie sądy pokoju w Warszawie obejmowały jurysdykcją 28 okręgów, z których I-XV odpowiadały dawnym cyrkułom policyjnym. Okręgi XVI – XXVI objęły swoją jurysdykcją przedmieścia, XXVII Wisłę, natomiast XXVIII był sądem przy Rezerwie Sekcji Straży Obywatelskiej.²⁶ W placówkach tych była zatrudniona największa grupa urzędników, bo licząca w sierpniu 1915 r. powyżej setki, obejmowała pracowników stałych, nieetatowych, ponadto ławników, sekretarzy i kancelistów. Dla większości rozpoczynających pracę 6 VIII 1915 r. obywatelskich sądów pokoju w Warszawie, ogłoszono listę 39 sędziów, która z czasem powiększyła się do 64 osób. W końcu sierpnia 1915 r. dokonano na nie nominacji. W XVIII okręgu Grochów objął urząd Antoni Świątecki, Karol Szczeciński objął XIX okręg Koło Budy i XXII Okręg Wola, Kazimierz Krzymuski został oddelegowany do XXVI okręgu Młociny.²⁷ Na początku września 1915 r. stanowiska sędziów pokoju objęli również Adam Bogucki, Mieczysław Debuis, Czesław Jankowski, Mikołaj Kornfeld, Jan Nowicki, Władysław Piechowski, Józef Polikier, Stanisław Skibiński i Kazimierz Żukowski.²⁸

W krótkim, bo zaledwie miesięcznym okresie działalności zbudowano wokół każdej z placówek zespół złożony sędziego, bądź sędziów i ławników. Ich liczba była różna, najwięcej oprócz Wydziału Sądów Pokoju, pracowało w okręgach II, IV, V, XIV po 4, w pozostałych okręgach utworzonych dla obszarów dawnych cyrkułów policyjnych 3 lub 2 sędziów. Inaczej rzecz się miała z kadrami w okręgach obejmujących jurysdykcją przedmieścia. Sądy te zatrudniały zwykle jednego sędziego z wyjątkiem okręgu XX (Sielce), gdzie pracowało 2 sędziów. Największą liczbę ławników odnotowano w okręgu VIII, natomiast w połączonych okręgach XVIII i XXV oraz w okręgu XXVIII nie powołano ławników. W Wydziale Sądów Pokoju natomiast oprócz jego przewodniczącego pracowało 5 członków, 2 delegatów Sądu Okręgowego oraz 2 sekretarzy.²⁹

²⁵ RAPPAPORT (1915) nr 35, 413.

²⁶ RAPPAPORT (1915) nr 36, 422; L. B., R. K. (1915) 44, 499.

²⁷ *Z Sądów Obywatelskich...*, nr 104, s. 3.

²⁸ *Z Sądów...*, s. 4.

²⁹ *Z Sądów...*, s. 4; L. B., R. K. (1915) 45, 510.

Grupa ta została najbardziej obciążona sprawami, a ich powiększająca się z dnia na dzień ilość sprawiała, że rosły w nich również zaległości. Do najbardziej obciążonych sądów zaliczono placówki w Śródmieściu i w handlowych dzielnicach Warszawy. Powstanie sądów obywatelskich posługujących się językiem polskim, z sędziami – Polakami sprawiało, że ludność Warszawy coraz liczniej przybywała tu szukając rozwiązania swoich problemów. Wnioski, jakie składano dotyczyły odzyskania mienia, należności handlowych, drobnych zatargów o pracę i zapłatę za nią. Do spraw cywilnych dołączyła liczna grupa procesów karnych dotyczących niegroźnych wykroczeń. Ich rosnąca ilość spowodowała konieczność powiększenia składu sędziowskiego, oddelegowano wówczas do niektórych okręgów po kilku sędziów, również specjalizujących się w procedurach śledczych.

Ze statystyk, do których dane pozyskano z raportów poszczególnych sędziów i opublikowanych przez Wydział Specjalny wynika, że przez cały okres funkcjonowania obywatelskich sądów pokoju najwięcej spraw cywilnych i karnych wpłynęło do sądu okręgu V obejmującego dzielnicę Powązek. Z cząstkowego raportu sędziego pokoju z tego okręgu wynikało, że do 26 VIII 1915 r. zarejestrowano tu 1737 spraw cywilnych. W większości dotyczyły one roszczeń o niezapłacone komorne. Orzeczenia wydano jedynie w 200 z nich.³⁰ Na koniec działalności sądu – na dzień 10 IX 1915 r. wykazano znaczny wzrost spraw zarówno cywilnych jak i karnych, wpłynęło ich tu odpowiednio 2506 i 483.³¹

Oprócz sądu pokoju okręgu V, wśród placówek zlokalizowanych przy dawnych cyrkulach policyjnych najwięcej spraw przez cały okres swej działalności notowały okręgi II, III, IV, VI, VII i VIII. Każdy z nich wykazał wpływ ponad 1000 spraw cywilnych, z czego największą ilość, bo 1111 rozpatrzono w Sądzie Pokoju okręgu III obejmującym ulice Leszno – Pawia w dzielnicy Wola z 1836 zarejestrowanych. Sprawy karne w tym okręgu to 281, z czego w 153 wydano orzeczenia.³² Należy wspomnieć, że raportu cząstkowego sędziego wynikało, że między 6 a 19 sierpnia do Sądu Pokoju okręgu III wpłynęły 764 sprawy cywilne, z których w 102 wydano orzeczenia. W tym samym sądzie zarejestrowano 160 spraw karnych, w 56 z nich wydano orzeczenia. W 3 przypadkach orzeczono karę grzywny w wysokości do 15 rubli z zamianą na areszt od 1 do 3 dni. W 3 przypadkach orzeczono karę do 7 dni aresztu, a 8 osób zostało skazanych na więzienie od 7 dni do 6 miesięcy.³³

Najmniej spraw wśród placówek, których siedziby zlokalizowano przy posterunkach, zanotowano w Sądzie Pokoju okręgu I i IX. Przez cały okres funkcjonowania sądu w okręgu I wpłynęło 380 spraw cywilnych, z czego rozpatrzono 185 i 250 spraw karnych, z czego w 92 wydano orzeczenia.³⁴ W IX okręgu Sądu Pokoju obejmującym jurysdykcją Łazienki odnotowano do 19 sierpnia 41 spraw karnych, a do 20 sierpnia 58

³⁰ RAPPAPORT (1915) nr 36, 422.

³¹ L. B. , R. K.. (1915a), s. 500.

³² L. B. , R. K.. (1915a), s. 499.

³³ RAPPAPORT (1915) nr 36, , 422.

³⁴ L. B. , R. K.. (1915a), s. 499 - 500.

spraw cywilnych. Sprawy karne dotyczyły niegroźnych wykroczeń, które mogły zostać rozstrzygnięte polubownie. Sprawy cywilne dotyczyły roszczeń o wypłatę pensji.³⁵ W tym okręgu na koniec działalności wykazano 211 spraw cywilnych i 115 karnych.³⁶

W sądach pokoju, których jurysdykcja objęła przedmieścia Warszawy liczba wpływających spraw była nieco mniejsza. Sędzia pokoju z okręgu XXIII obejmującego dzielnicę Czyste, wykazał orzeczenia w 27 sprawach cywilnych i 30 sprawach karnych. Sprawy cywilne w tym okręgu dotyczyły przeważnie zaległości czynszowych, natomiast karne to przede wszystkim zakłócenie porządku publicznego, handel alkoholem, kradzież, lichwa wojenna (sprzedaż chleba po zawyżonych cenach), obelgi czynne i obelgi słowne.³⁷ W chwili zamknięcia sądu odnotowano najmniej, bo 110 spraw cywilnych i 104 karne.³⁸ Instancję wyższą od sądów pokoju w sądownictwie obywatelskim stanowił Trybunał.

W pierwszych dniach sierpnia 1915 r. otwarto tu kancelarie prezesa oraz Wydziałów Cywilnego i Karnego. Prezesem został Władysław Kasprzycki, który w kilka dni po nominacji zrzekł się stanowiska, a jego miejsce zajął Waclaw Witmann. Przedstawiciele nowopowstałych sądów zwrócili się do Komitetu z prośbą o oddanie im do dyspozycji budynku przy placu Kasińskich – dawnej siedziby Izby Sądowej oraz pałacu Paca, gdzie mieścił się Sąd Okręgowy. Czyniono również starania o odzyskanie z rąk wojsk niemieckich Gmachu Hipoteki³⁹ przy ulicy Kapucyńskiej, który na początku września został zwolniony z kwaterunku i czynności Wydziału Hipotecznego mogły odbywać się bez przeszkód.⁴⁰ W końcu sierpnia zdecydowano również o utworzeniu przy Trybunale Archiwum Akt Stanu Cywilnego, jego siedzibą był budynek przy ulicy Długiej 25, swoją działalność rozpoczęło 1 IX 1915 r.⁴¹

Pierwsze posiedzenie Wydziału Cywilnego Trybunału odbyło się 18 VIII, w sali pałacu Paca, w obecności licznie zgromadzonych sędziów, palestry i publiczności. Nie wygłoszono przemówień, bowiem „[...] niekiedy jednak cisza wymowniejsza od słów być może. To też uczestnicy tej milczącej inauguracji sierpniowej głęboko odczuli powagę chwili.”⁴²

Pracę Wydziału Karnego zaś inaugurowano 24 VIII, podobnie jak w Wydziale Cywilnym uświetnili ją swoją obecnością sędziowie, adwokaci, przedstawiciele władz miasta Warszawy i licznie przybyła publiczność. Uczestnik tamtych wydarzeń E. St. Rappaport wspominał pierwsze posiedzenie Trybunału Karnego m.in. tak: „Rzecznicy stron: czterej obrońcy z urzędu, a w ich liczbie członek prezydium Komitetu

³⁵ RAPPAPORT (1915) nr 36, 422.

³⁶ L. B. i R. K. (1915a), s. 501.

³⁷ RAPPAPORT (1915) nr 36, 422 – 423.

³⁸ L. B. , R. K.. (1915), s. 509.

³⁹ *Gmach Hipoteki...*, nr 104, s. 3 - 4.

⁴⁰ *Gmach Hipoteki...*, nr 114, s. 2.

⁴¹ RAPPAPORT (1915) nr 37, 435.

⁴² RAPPAPORT (1915) nr 37, 433 - 434.

Obywatelskiego m. Warszawy oraz prokurator przy Trybunale rozpoczęli swe mowy od wstępów ogólniejszej natury; drżała w nich nuta głębokiego wzruszenia, że po latach czterdziestu, sądzone jest wreszcie językowi polskiemu odzyskać należne mu prawa, że język rodzimy, jak ongi rozbrzmiewa w Trybunale warszawskim, ku chwale sprawiedliwości i pożytkowi celowej pieczy prawnej!”⁴³

Do 1 IX 1915 r. wpłynęło tu 126 spraw cywilnych, 2 zrzeczenia się spadku i 2 skargi incydentalne na zwrot spraw, rozdzielono je wg kryterium ważności. Ze 126 jedynie 3 sprawy uznano za mniej pilne. Wnioski cywilne najczęściej dotyczyły zwrotu zaległego komornego, niezapłaconych weksli, sprostowania aktów notarialnych, pozostałe to m.in. wnioski o alimenty, rentę, zatwierdzenie uchwały rady familijnej oraz sprawy handlowe.⁴⁴ Te ostatnie początkowo miały być rozpatrywane w Wydziale Cywilnym jednak na skutek interwencji Towarzystwa Przemysłowców Sąd Główny postanowił dokonać zmiany w art. 18 regulaminu o organizacji sądów,⁴⁵ o co zwrócił się do Komitetu Obywatelskiego. Zmiana poskutkowała tym, że wszystkie wyroki zapadające w sądach pokoju niezależnie od kwoty spornej mogły być przedmiotem apelacji w sądach wyższej instancji. Z inicjatywy Sądu Głównego podjęto również decyzję o reaktywacji Trybunału Handlowego, w którego skład mieli wchodzić oprócz jego prezesa i sędziów mianowanych przez Komitet Obywatelski również kupcy, jako członkowie.⁴⁶ W skład Trybunału Handlowego zostali powołani 30 sierpnia z grona kupców: Józef Breitkopf, Henryk Fukier, Feliks Kazimierski, Stanisław ks. Lubomirski, Józef Wogner⁴⁷ jako zastępcy członków Trybunału Stefan Drège i Julian Hakowski. Sędziami z urzędu mianowano Jana Andrzejkowicza, Leona Błaszkwskiego, Stanisława Szyfera. Wybór prezesa i wiceprezesa Trybunału Handlowego powierzono walnemu zgromadzeniu jego sędziów.⁴⁸

Sprawy karne rozstrzygano w dwóch sekcjach, w pierwszej były to wnioski dotyczące m.in. umorzenia sprawy, zatrzymania, bądź zwolnienia z aresztu, wykonania lub odroczenia wykonania wyroków. Do sekcji drugiej Trybunału natomiast, do początku września 1915 r. wpłynęło 14 spraw. Były to przede wszystkim odwołania oskarżonych od wyroków pierwszej instancji, w jednym przypadku odwołanie poszkodowanego. W jedenastu przypadkach sprawom nadano bieg, 9 wniesiono na wokandę, 8 rozpoznano podczas trzech jawnych posiedzeń Trybunału, z których jedną odroczone z powodu konieczności powołania świadków.⁴⁹

Po zorganizowaniu kancelarii i sekretariatów obu wydziałów odbył się szereg zebrań plenarnych z udziałem członków Trybunału i Sądu Głównego. Spotkania te

⁴³ RAPPAPORT (1915) nr 37, 435.

⁴⁴ RAPPAPORT (1915) nr 37, 434.

⁴⁵ *Regulamin Organizacji Sądów Obywatelskich...*, s. 50.

⁴⁶ *Zmiana kompetencji sądów pokoju...*, s. 4.

⁴⁷ *Sprostowanie...*, s. 2.

⁴⁸ *Z Sądów...*, s. 3 - 4.

⁴⁹ RAPPAPORT (1915) nr 37, 434.

poświęcano sprawom organizacyjnym oraz stosowaniu obowiązujących przepisów prawa w przypadkach wątpliwych.⁵⁰

Prokuratura oraz sędziowie śledczy, wyznaczeni dla poszczególnych rewirów przez cztery tygodnie działalności sądów obywatelskich zostali obciążeni także dużą ilością spraw organizacyjnych, ale przede wszystkim śledztw czekających na kontynuację, bądź wszczęcie. Najwięcej spraw, bo 13 odnotował w swoim repertorium sędzia śledczy mający pod opieką okręgi VII i XI, podobnie jak sędzia wyznaczony na okręgi XIII i XV. W okręgach VI, VIII, XVI, XX odnotowano po 12 spraw, w okręgu VII -7, a w pozostałych po 2 lub 3. W czasie funkcjonowania sądownictwa obywatelskiego ukończono 17 śledztw.

W tym samym czasie Prokuratura otrzymała akta dochodzeń prowadzonych przez Komisariaty Straży Obywatelskiej w liczbie 66, przez Wydział Kryminalno – Wywiadowczy 33, z art. 253 ustawy o postępowaniu sędowo-karnym⁵¹ -5, od komendanta Straży Obywatelskiej o przeprowadzeniu śledztwa -10, a także skargi 31, sprawy protokołów sądów pokoju 58, oraz zatwierdzony akt oskarżenia Sądu Głównego.

Z kolei z Prokuratury wysłano do sędziów śledczych 144 wnioski o wszczęcie śledztwa, 5 o jego dopełnienie, z art. 253 w kwestii prowadzenia dochodzenia do Komisariatów -10 oraz do Wydziału wywiadowczo – kryminalnego -7. Prokuratura kierowała również korespondencję do Komitetu Obywatelskiego m. Warszawy oraz sądów pokoju dotyczącą spraw, przebiegu dochodzeń oraz ich umarzania wg art. 253 upk.⁵²

Na stanowiskach sędziów śledczych Komitet Obywatelski m. Warszawy zatwierdził Czesława Mateckiego, Jerzego Szeligowskiego, Karola Grymińskiego, Aleksandra Skawińskiego, Zygmunta Ślaskiego, Ignacego Krzymuskiego i Cezarego Smogorzowskiego, Na pomocników prokuratorów zatwierdzono natomiast Mirona Chyczewskiego, Henryka Czormińskiego, Jana Gumińskiego, Jana Jarmołowicza i Franciszka Paschalskiego.⁵³ Dodatkowo w drugiej połowie sierpnia 1915 r. do pełnienia obowiązków sędziów zostali powołani przez Komitet Obywatelski: Marian Zborowski, Władysław Majsterek, Jan Gadomski, Waław Łypacewicz, Emilian Łagodziński, Kazimierz Krywult, Stanisław Roliński, Antoni Bogucki, Kazimierz Gronkiewicz, Waław Chmielewski, Waław Antecki, Benedykt Forelle, Feliks Kramsztyk.⁵⁴

⁵⁰ RAPPAPORT (1915) nr 37, 435.

⁵¹ Art. 253 Ustawy o postępowaniu sędowo-karnym z dn. 20 XI 1964 r. brzmiał: „Gdy cechy przestępstwa lub wykroczenia są wątpliwe, lub gdy w wypadku mającym takie cechy policja powzięła wiadomość z wieści lub w ogólności ze źródła nie zupełnie wiarygodnego to w każdym razie przed doniesieniem o tem komu należy, powinna przekonać się za pomocą wywiadowania: czy rzeczywiście wypadek ten miał miejsce i czy istotnie nosi on na sobie cechy przestępstwa lub wykroczenia” (*Ustawy sądowe obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego...*, s. 113).

⁵² RAPPAPORT (1915) nr 37, 434 - 435.

⁵³ *Sądy obywatelskie...*, s. 1.

⁵⁴ *Z Sądów Obywatelskich...*, nr 100, s. 3.

Rys. 1 Odznaka asesora Obywatelskiego Sądu Pokoju m.st. Warszawy (ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie)

Najwyższą instancją sądownictwa obywatelskiego, do którego trafiały odwołania od wyroków Trybunału, jak również wnioski skargi i zażalenia związane z pracą sądów niższej instancji był Sąd Główny. 10 VIII 1915 r. Komitet Obywatelski otrzymał odezwę członków Trybunału i Sądu Głównego, którzy na prezesa Sądu Głównego wybrali mecenasa Maksymiliana Tyszkę, wiceprezesem został W. Biskupski.⁵⁵ W końcu sierpnia do Sądu Głównego powołano dotychczasowych członków Trybunału w osobach Waława Witmanna i Bronisława Sobolewskiego. Siedzibę w pałacu Krasieńskich najwyższa instancja sądów obywatelskich zajęła w połowie sierpnia.⁵⁶

Przy organizacji sądownictwa obywatelskiego w Warszawie nie zapomniano również o wyglądzie jego sędziów. W połowie sierpnia 1915 r. pojawiła się propozycja odnosząca się do oznak urzędów sądowych. Sędziowie w Sądzie Głównym zgodnie z przedstawioną propozycją mieli zakładać zieloną szarfę z amarantową kokardą. Amarantowa szarfa z białą kokardą stanowiła symbol referentów Sądu Głównego i prokuratora. Sędziowie Trybunału zakładali odtąd zieloną szarfę z białą kokardą, na której umieszczono syrenę, sędziowie pokoju natomiast mieli odznakę w kształcie zielonej kokardy z syreną. Odpowiednie opaski na ramię przewidziano również dla sekretarzy i pomocników prokuratora.⁵⁷

⁵⁵ *W sprawie organizacji sądów...*, s. 4.

⁵⁶ *Gmach Sądu Głównego...*, s. 4.

⁵⁷ *Oznaki sędziowskie...*, s. 4.

W tym samym czasie Sąd Główny zwrócił się do Komitetu Obywatelskiego z prośbą o przygotowanie nominacji dla notariuszy, pisarzy hipotecznych i tłumacza sądowego. Prośba ta była jedynie kurtuazyjnym gestem, dlatego, że według regulaminu sądów przyjętego przez Komitet, nominacji na te stanowiska miał dokonywać Sąd Główny, „[...] jednakże wobec doniosłego znaczenia tych urzędów i dla większej powagi ich stanu Sąd Główny uznał za konieczne zwrócić się do Komitetu Obywatelskiego z prośbą o wydanie nominacji dla wymienionych urzędów sądowych. Komitet Obywatelski propozycję przyjął i zwrócił się do Sądu Głównego z prośbą o przedstawienie listy kandydatów.”⁵⁸ Prezydium powołało również ławników, wybranych przez najważniejsze stowarzyszenia warszawskie.⁵⁹

Finansowanie obywatelskiego wymiaru sprawiedliwości właściwie odbywało się dzięki opłatom sądowym pobieranym przy okazji spraw sądowych. Były one przeznaczane na bieżącą działalność instytucji wymiaru sprawiedliwości, natomiast wszystkie urzędy były pełnione honorowo i nie pobierano uposażenia.⁶⁰

Sądy obywatelskie w Warszawie pracowały do 9 IX 1915 r., kiedy to niemieckie władze okupacyjne uznały je za nielegalne, zdecydowały o ich zamknięciu i powołaniu nowych struktur działających na terenie całej okupacji. Wprowadzono je według przepisów zawartych w ordynacji Naczelnego Wodza na Wschodzie opublikowanej w *Dzienniku Rozporządzeń Władz Cesarsko – Niemieckich w Polsce z 21 III 1915 r.* i wprowadzoną w życie 8 IX 1915 r. obszar zajęty przez okupację niemiecką otrzymał wówczas miano Generał – Gubernatorstwa.⁶¹ Generał-Gubernator niemiecki wydał cztery rozporządzenia opublikowane w pierwszym numerze „Dziennika Rozporządzeń dla Jenerał - Gubernatorstwa Warszawskiego” dotyczące nowej organizacji i funkcjonowania sądownictwa.⁶²

Po zniesieniu obywatelskiego wymiaru sprawiedliwości, judykaturę oparto się na Cesarsko – Niemieckich Sądach Gminnych, Pokoju, Okręgowych oraz jako najwyższej instancji „Cesarsko- Niemieckim Sądzie Wyższym dla Jenerał – Gubernatorstwa Warszawskiego.”⁶³

Wyroki orzeczone przez sądy obywatelskie zostały utrzymane w mocy, zezwolono również na zorganizowanie w gmachu Sądu Głównego posiedzenia przedstawicieli adwokatury w celu ustalenia obsady w sądach pokoju.⁶⁴ Utworzono pięć okręgów sądów pokoju w Warszawie: okręg I z siedzibą przy ul Polnej 65, obejmował część miasta

⁵⁸ *Nominacje na rejentów i pisarzy hipotecznych...*, s. 4.

⁵⁹ RAPPAPORT (1915) nr 37, 435.

⁶⁰ *Opłaty sądowe...*, s. 3.

⁶¹ *Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego z 11 IX 1915, nr 1 § 1 Rozporządzenia Jenerał – Gubernatora z 8 IX 1915 r, s. 1 - 2; GOLDSTEIN (1915) 567.*

⁶² *Nowa organizacja sądowa...*, s. 453.

⁶³ GOLDSTEIN (1915) 568.

⁶⁴ *Z sądownictwa...*, s. 3.

położoną na południe od Alei Jerozolimskich. Okręg II znalazł swoją siedzibę w domu przy ul. Długiej 25 rozpatrywał sprawy mieszkańców części Warszawy między Alejami Jerozolimskimi, Marszałkowską, Królewską, Graniczną, Placem Żelaznej Bramy, Żabią, Senatorską, Bielańską, Nalewkami, Pokorną i Mikołajewską. Sędzia pokoju okręgu III swoją siedzibę miał w budynku przy placu Krasińskich 12, a obszar jurysdykcji stanowiła część miasta między Alejami Jerozolimskimi a Elektorálną, Chłodną, Wolską, Szosą Kaliską. Okręg IV z siedzibą w budynku przy ul. Długiej 25, razem z sędzią pokoju okręgu II, jurysdykcją obejmował część miasta na północ od ulic Bielańskiej, Nalewek, Pokornej i Mikołajewskiej wchodzących w skład III okręgu. Okręg V obejmował przedmieścia i Pragę, jego siedziba nie została ustalona.

Oprócz wyznaczenia okręgów pokoju dokonano nominacji na urzędy komorników. W okręgu I urząd objął Jan Łada, przydzielono mu siedzibę w budynku przy ul. Kruczej 10, okręg II stanowił rewir Wiktora Radwańskiego urzędującego przy ul. Kapucyńskiej 13. Komornik Józef Niedźwiecki urzędował w kamienicy przy ul. Chmielnej 11 i obsługiwał obszar okręgu III. Wincenty Siarkowicz urzędujący przy ul. Żelaznej 81 wykonywał obowiązki komornika w okręgu IV, a Julian Gliński mający siedzibę przy Nowym Świecie 22 był odpowiedzialny z okręg V.⁶⁵

W drugiej połowie września 1915 r. „Dziennik Polski” odnotował fakt zajęcia przez okupanta dotychczasowej siedziby sądów obywatelskich w pałacu Krasińskich. Władze niemieckie zdecydowały o umieszczeniu Sądu Okręgowego (Bezirkgericht) i Sądu Wyższego (Obergericht) w pałacu Paca, gdzie natychmiast została uruchomiona kancelaria, do której w pierwszych dniach wpłynęły powództwa od Niemców chcących wyegzekwować od warszawskich kupców należności oraz określić formę spłaty przez nich długów.⁶⁶

Za zgodą władz niemieckich z kolei pałac Krasińskich udostępniono na czasową siedzibę Wydziału Sądowego Komitetu Obywatelskiego i Wydziału Prawnego Straży Obywatelskiej, wstęp mieli tu jedynie adwokaci, pracownicy oraz interesanci obu wydziałów.⁶⁷

Obok wprowadzenia nowej organizacji wymiaru sprawiedliwości, dokonano zmian w przepisach wg. rozporządzenia z 21 III 1915 r. W pierwszej kolejności zajęto się kwalifikacją na stanowiska sędziowskie. Osoby pretendujące do tego urzędu musiały spełniać wytyczne zapisane w §2 niemieckiej ustawy o organizacji sądowej z 1877 r. Sędziami mogli być również czynni adwokaci i sędziowie wypełniający swoje obowiązki za czasów władzy rosyjskiej. Podobnie miała się rzecz z nominacjami na sędziów Sądu Wyższego.

Zmiany odnotowano również w kompetencjach poszczególnych sądów. Gminne w sprawach cywilno –prawnych mogły rozstrzygać, gdy wartość przedmiotu sporu nie

⁶⁵ *Sądy Pokoju...*, s. 1 - 2.

⁶⁶ *W pałacu Paca...*, s. 3.

⁶⁷ *W pałacu Krasińskich*, s. 3.

przekraczała 1000 rb. Ich wyroki zaś mogły być zaskarżane, jeśli przedmiot sporu nie przekraczał 500 rb. Sąd Główny natomiast miał od tej pory rozstrzygać apelacje i zażalenia we wszystkich sprawach, które Sąd Okręgowy rozstrzygnął w pierwszej instancji, a wartość przedmiotu sporu nie przekraczała 3000 rb.

Istotną sprawą poruszoną w drugim rozporządzeniu wydanym przez generał – gubernatora niemieckiego 8 IX 1915 r. była kwestia języka, jaki miał obowiązywać w sądownictwie. Stwierdzono, iż językiem sądowym ma być niemiecki i polski z zastrzeżeniem, że rozprawa sądowa będzie odbywała się w takim języku, jakim władają członkowie składu sędziowskiego tzw. Gerichtspersonen. Zwrócono jednak uwagę na rozbieżności przy interpretacji tego przepisu, bowiem w polskim tekście słowo „Gerichtspersonen” przetłumaczono jako strony sprawy.⁶⁸ Ostatecznie w sądach pokoju i gminnych, które rozpoczęły swoją działalność w końcu listopada 1915 r., używano języka polskiego, natomiast w sądach wyższych instancji” [...] prawa języka polskiego miały być uwzględniane w miarę możliwości.”⁶⁹ W praktyce oznaczało to możliwość uznania wniosku stron procesu o używanie języka polskiego w trakcie sprawy.⁷⁰

Trzecie rozporządzenie Generał – Gubernatora Warszawskiego dotyczyło procesu cywilnego, karnego oraz postępowania w sprawach sądownictwa niespornego. Wśród zmian odnotowano m.in. konieczność zatwierdzenia orzeczonej kary śmierci przez Generał Gubernatora, któremu również przysługiwało prawo zmiany kary i ulaskawienia. W kwestii obowiązującego prawa materialnego istotnym był fakt wprowadzenia na całym terytorium Generalnego- Gubernatorstwa Warszawskiego rosyjskiego kodeksu karnego Tagancewa z 1903.

O powyższych zmianach i niemieckiej procedurze sądowej tak pisał Aleksander Kraushar: „Procedura sądowa niemiecka w sprawach cywilnych musiała razić swoją dziwacznością. Cokolwiek powiedzielibyśmy o dawniejszej rosyjskiej wprowadzonej w 1876 r. na miejsce francuskiej przyznać należy, że choć wzorowana na pruskiej była nierównie logiczniejszą od narzuconej tu przez okupantów. Formalność np. wnoszenia „skarg” cywilnych polegała na wrzuceniu dokumentów procesowych, bez żadnej kontroli do jakiegoś pudła w przedsiönku sądu okręgowego umieszczonego, z którego funkcjonariusze sądowi niemieccy wyjmowali zawartość, by ją oddać do wydziałów, gdzie znowu z trudnością przychodziło powzięcie wiadomości o biegu i terminie sprawy.”⁷¹

Niedługo po skasowaniu sądów ogłoszono likwidację Komitetu Obywatelskiego miasta Warszawy – ostatniego organu władzy obywatelskiej. Oficjalne zarzuty pod jego adresem, które stały się oficjalnym powodem tej decyzji, zostały zawarte w obwieszczeniu wydanym przez Generał- Gubernatora Warszawskiego Hansa Hartwiga von Besslera 12 IX, czytamy w nim m.in.: „Komitet jednakże mianował w kraju sędziów, próbował pobierać

⁶⁸ *Nowa organizacja sądowa...*, s. 454.

⁶⁹ *Z sądownictwa...*, s. 3.

⁷⁰ *Sądy Pokoju w Warszawie...*, s. 3.

⁷¹ KRAUSHAR (1921) 34.

podatki, wydawał rozporządzenia dotyczące się utworzenia Straży Obywatelskiej poza granicami Warszawy i udzielał pozwoleń na noszenie broni, chociaż musiał wiedzieć, iż każdy- broń na mocy takiego zupełnie bezprawnego pozwolenia noszący- na karę śmierci zasłużył.”⁷²

Sądy Obywatelskie a władze Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie

W Lublinie po ewakuacji sądów pozostali jedynie nieliczni polscy urzędnicy niższego szczebla, mający za zadanie strzec pozostawionego tutaj majątku. Urzędnicy ci stali się budowniczymi odradzających się struktur polskiego sądownictwa obok adwokatów, notariuszy i nielicznych powracających z Rosji sędziów.⁷³ Podobnie jak w Warszawie narodziła się tu inicjatywa powołania Komitetu Obywatelskiego, jako organu koordynującego władzę w mieście, po opuszczeniu go przez Rosjan.⁷⁴

W nocy z 29 na 30 VII 1915 r. o godzinie 2 władzę w mieście za zgodą ówczesnego gubernatora Eliasza Sterligowa przejął Lubelski Miejski Komitet Obywatelski. Rosyjski gubernator wraz z pozostałą u jego boku policją i urzędnikami, którzy nie zdążyli ewakuować się wraz instytucjami 4 VII, wyjechał z Lublina.⁷⁵ Na czele Komitetu Obywatelskiego, który natychmiast zgłosił gotowość do objęcia władzy, stanął adwokat Bolesław Sekutowicz.⁷⁶ Komitet powstał z inicjatywy miejscowego środowiska

⁷² General – Gubernator H. H. von Bessler (1915), s. 454.

⁷³ KOROBOWICZ (2001) 175; BEREZA (2006) 57.

⁷⁴ KORZENIOWSKI (1989/1990) s. 161.

⁷⁵ SALKOWSKI (1916) s. 3.

⁷⁶ Bolesław Sekutowicz (19 VIII 1881- 23 XII 1939), ur. się jako syn Włodzimierza i Stanisławy z Kozerskich w Warszawie. Maturę zdał w Gimnazjum Męskim w Lublinie, po czym rozpoczął studia na Wydziale Prawa UW. W 1904 r. rozpoczął pracę jako pomocnik adwokata przy Sądzie Okręgowym w Lublinie a w 1907 r. został adwokatem przysięgłym przy tymże sądzie. Od 1916 piastował stanowisko p.o. prezesa Lubelskiego Miejskiego Komitetu Obywatelskiego, delegat do Centralnego Komitetu Obywatelskiego w Królestwie Polskim, członek Rady Naczelnej Milicji Obywatelskiej, w 1915 wybrany na delegata do Głównego Komitetu Ratunkowego w Lublinie na obszar okupacji austriackiej, radny Rady Miejskiej 1916-18. W 1918 powołany przez Radę Regencyjną na członka Rady Stanu Królestwa Polskiego. Od 1919 r. pracował jako sędzia Sądu Okręgowego w Lublinie, a w 1929 r. otrzymał nominację na prezesa Sądu Apelacyjnego w Lublinie, Filister honorowy Astrei 1930 (Polska Akademicka Korporacja „Astrea” powstała w listopadzie 1923 roku na Uniwersytecie Lubelskim, nadawała zasłużonym członkom tytuł Filistra Honoris Causa), w 1937 nominowany na sędziego Trybunału Stanu, po wybuchu wojny w 1939 wspierał poczynania Komitetu Obrony Miasta. Aresztowany przez Gestapo tuż po wybuchu wojny w grupie zakładników, więziony na Zamku Lubelskim i 23 XII 1939 r. rozstrzelany. 20 VI 2001 r. w Lublinie został odsłonięty pomnik pamięci więźniów Zamku Lubelskiego. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie 22 XII 2009 r. również upamiętniła osobę Sekutowicza uroczystością odsłonięcia tablicy w 70 rocznicę śmierci mecenasa, w siedzibie biblioteki przy ul. Narutowicza 4. Powstała również wystawa ze zbiorów biblioteki poświęcona Sekutowiczowi. Zob. NYKEL, RECHULICZ, REDZIK, REDZIK, SOKOŁOWSKA (2009) 503; *Z prowincji...*, s. 437; RYMARZ (2009) 70 - 71; Tablica pamiątkowa dla Bolesława Sekutowicza [<http://www.um.lublin.pl/um/index.php?t=200&id=119403>; dostęp z dn. 9.10.2014].

prawniczego już w sierpniu 1914 r. czekano jedynie na odpowiedni moment by przejąć władzę i rozpocząć budowanie struktur administracyjnych przy poparciu lokalnej społeczności.

Najwyższą władzę w mieście miała Rada Naczelna licząca dziesięciu członków, wśród których znaleźli się wspomniany Bolesław Sekutowicz oraz inny lubelski adwokat Ignacy Steliński.⁷⁷ Rada, dla zapewnienia bezpieczeństwa i porządku utworzyła Sekcję Milicji Obywatelskiej. Na jej czele stanął Komendant Główny Julian Wyszynski oraz Komendanci Okręgowi.⁷⁸ Przy Radzie powstały pierwsze polskie sądy obywatelskie znane, również jako milicyjne. Swoją działalność rozpoczęły 30 VII 1915 r. o godzinie 8 rano. Wojska austriacko – węgierskie, które wkroczyły tego samego dnia, o godz. 13 zastały tu już działającą Milicję Obywatelską oraz nowe władze wymiaru sprawiedliwości.⁷⁹

Początkowo na potrzeby nowej struktury sądowniczej podzielono Lublin z przedmieściami na osiem okręgów sądowych. W każdym z nich, jako sądy I instancji orzekały zarządy okręgowe. Wyrokowały przede wszystkim w sprawach dotyczących wykroczeń przeciwko porządkowi publicznemu, zagrożonych karą nie dłuższą niż 48 godzin aresztu lub karą pieniężną w wysokości 50 rb. Od wyroków zarządów okręgowych można było się odwołać do Rady Naczelnej, która orzekała ostatecznie.⁸⁰ W związku z dużą ilością spraw, jakie przypadły zarządom, powołano do pomocy organ zwany Wydziałem Śledczym Rady Naczelnej. Tworzyło go 12. inkwiryentów byli to adwokaci przysięgli: Maciej Czerwiński, Bronisław Gołęberski, Marian Jarosławski, Stanisław Orłowski, Wacław Salkowski, Ignacy Steliński, Józef Szymański, Wiktor Zienkiewicz, Antoni Żychliński, Bolesław Warman, Antoni Księżopolski i pomocnik adwokata przysięgłego Bolesław Zawadzki. Inkwiryenci mieli uprawnienia do prowadzenia śledztw w zastępstwie zarządów okręgowych. Mieli również kompetencje do prowadzenia śledztw większej wagi, kwalifikujących się pod orzecznictwo Rady Naczelnej. Do obsługi kancelaryjnej Wydziału

⁷⁷ Ignacy Steliński urodził się 31 VII 1865 r. w Kurzelowie w powiecie włoszczowskim, w rodzinie Stanisława i Marii z Wrońskich. Po ukończeniu gimnazjum studiował prawo na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie w 1890 r. uzyskał dyplom. W tym samym roku osiadł na stałe w Lublinie i rozpoczął długą karierę prawniczą. Najpierw był aplikantem przy Sądzie Pokoju, następnie pomocnikiem adwokata przysięgłego przy SO w Lublinie, jednocześnie odbywając aplikację, specjalizował się w prawie cywilnym. Od 1896 do 1915 r. był adwokatem przysięgłym przy SO w Lublinie. Jeden z głównych organizatorów sądownictwa obywatelskiego od 1916 r. był sędzią Sądu Apelacyjnego przy Generalnym Gubernatorstwie Wojskowym w Lublinie. Służbę w polskim sądownictwie rozpoczął od posady prezesa tego sądu. W latach 1926 – 1938 pełnił obowiązki notariusza przy Wydziale Hipotecznym SO w Lublinie. W 1937 r. został wiceprezesem Rady Notarialnej, działał również w Zrzeszeniu Notariuszy i Pisarzy Hipotecznych. Odznaczony w 1929 r. Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości. Steliński zmarł 30 VIII 1938 r. w Poznaniu i został pochowany w na cmentarzu przy ul Lipowej w Lublinie. Z małżeństwa ze Stanisławą z Kochańskich miał dwóch synów Stanisława i Jana. Za Marczuk (1996) 286 – 287; *Śp. Ignacy Steliński...*, s. 799; *Wspomnienie...*, s. 4.

⁷⁸ SEKUTOWICZ (1933), s. 329; SALKOWSKI (2009) 80.

⁷⁹ *Referat wygłoszony w dniu 4 XII 1927...*, s. 15.

⁸⁰ SEKUTOWICZ (1933), s. 330.

Śledczego zatrudniono trzech sekretarzy w osobach pomocników adwokatów przysięgłych: Stefana Aleksandrowicza, Juliana Borkowskiego oraz obrońcy sądowego Wincentego Mazurkiewicza.⁸¹

Obowiązki nadzorców aresztu pełnili: inż. Aleksander Jaworski, obrońca sądowy Władysław Śmigielski, a do wykonywania wyroków powołano 2 kontrolerów: adwokata Stanisława Przywuskiego i Stefana Głuchowskiego. Przy Wydziale Śledczym stworzono także Wydział Gospodarczy, którym zarządzali: pomocnicy adwokata przysięgłego Stefan Grymiński i Stanisław Eustachiewicz. Członkowie Wydziału Śledczego mogli również być powoływani do zastępstwa członków Wydziału Sądzącego.⁸²

Z powodu obciążenia napływającymi sprawami do Wydziału Śledczego, już 5 VIII 1915 r. powiększono jego zespół o kolejnych trzech członków: notariusza Dominika Kochańskiego, adwokatów przysięgłych Aleksandra Wyszyńskiego, Juliana Korsaka.⁸³ Dodatkowo utworzono czwarty wakat dla sekretarza, który objął aplikant sądowy Mieczysław Zieliński. Wkrótce otrzymał on pomocników w osobach Aleksandra Fiuta - obrońcy sądowego i pomocnika rejenta Stefana Rudzińskiego. Dynamika czynności wykonywanych przez Wydział Śledczy, jak również ilość spraw napływających w zaledwie parotygodniowym okresie wymusiły kolejne ruchy kadrowe. Postanowiono wówczas jeszcze wzmocnić kancelarię mianując trzech nowych sekretarzy. 18 VIII 1915 r. zostali nimi Franciszek Śmieciuszewski, Józef Kostarski i Ludwik Rechtszaft. Pracę przy Wydziale rozpoczął również ekspert chemik Waław Andrzejczak oraz komornik Julian Mazurek. W końcu sierpnia 1915 r. powołano na kasjera Wydziału Michała Krokowskiego, na stanowisko sekretarza Michała Kobierskiego, woźnym został Stanisław Wrona. Postanowiono również o znacznym rozszerzeniu kadr kancelarii. Zatrudniono wówczas 17 nowych urzędników: Jana Podbielskiego, Leona Olbrychta, Kazimierza Wardaka, Władysława Wolskiego, Julija Kozakiewicza, Jana Albinia, Władysława Szumskiego, Władysława Matuchniaka, Mieczysława Małeckiego, Władysława Zawadzkiego, Aleksandra Jedenaka, Bolesława Rycerza, Józefa Dziarmagi, Jana Godlewskiego, Antoniego Deczkowskiego, Stanisława Saczyńskiego oraz Waława Trzebińskiego.⁸⁴ W drugiej połowie sierpnia rozszerzono kompetencje członków Wydziału Śledczego, mogli oni samodzielnie orzekać karę do 5 dni aresztu i do 50 rb. grzywny.

Sądownicy, którzy zdecydowali się na rozpoczęcie pracy w strukturach obywatelskiego wymiaru sprawiedliwości traktowali to jak jedna z ważniejszych misji w swoim życiu zawodowym. Zapewne tylko ważny powód mógł zdecydować o opuszczeniu służby. W końcu sierpnia 1915 r. na własne żądanie odeszli z Wydziału Śledczego Wiktor Zienkiewicz, Bolesław Zawadzki, Waław Salkowski oraz Stanisław Eustachiewicz. Skład Wydziału 20 VIII uzupełniono o adwokata przysięgłego Józefa

⁸¹ *Historia sądów obywatelskich w Lublinie...*, s. 5 - 6; SALKOWSKI (2009) 81.

⁸² SEKUTOWICZ (1933); SALKOWSKI (2009) 81.

⁸³ RYMARZ (2009) 70 - 71.

⁸⁴ *Historia sądów obywatelskich w Lublinie...*, s. 6; SALKOWSKI (2009) 82.

Skolimowskiego, kolejne nominacje otrzymali Julian Borkowski i Stefan Aleksandrowicz, którzy wcześniej sprawowali funkcje sekretarzy tego Wydziału.⁸⁵

Przy Radzie Naczelnej funkcjonował również Wydział Sądzący jako sąd wyższy. W jego skład wchodził trzech adwokatów: Waław Bajkowski, Aleksander Hilsberg i Jan Puchniarski. Wydział Sądzący był sądem II instancji od wyroków Zarządów Okręgowych i I. w sprawach przestępstw. Pracowali przy nim dwaj sekretarze w osobach obrońcy sądowego Tomasza Szmigielskiego i pomocnika adwokata przysięgłego Księżopolskiego. Od 5 VIII 1915 r. przy Wydziale Sądzącym utworzono urząd pomocnika sekretarza, który objął Józef Grzesikowski.⁸⁶ Ponadto zdecydowano, że każdy członek Wydziału Sądzącego w komplecie orzekającym może być zastąpiony przez inkwirięnta z Wydziału Śledczego.⁸⁷ Kolejne zmiany kadrowe zanotowano, podobnie jak w Wydziale Śledczym 18 VIII 1915 r., wówczas nominację na kasjerów Wydziału otrzymali Michał Krokowski i Władysław Rozdoba. W dniu 25 VIII 1915 r. na własne żądanie opuścił szeregi członków Wydziału Sądzącego Jan Puchniarski, pozostał natomiast w Wydziale Śledczym. Z czego wynika, że dopuszczalnym było łącznie stanowisk w obu wydziałach. Na miejsce Puchniarskiego mianowano Stanisława Przewuskiego.⁸⁸

25 VIII 1915 r. podjęto decyzję o utworzeniu instancji odwoławczej od wyroków Wydziału Sądzącego. W jej skład weszli trzej członkowie Rady Naczelnej oraz trzej prawnicy niebiorący udziału w sądeniu sprawy, której dotyczyło odwołanie w niższej instancji.⁸⁹

Taka konstrukcja sądownictwa obywatelskiego, której twórcą i jednym z głównych budowniczych był adwokat przysięgły Ignacy Steliński, została zaakceptowana zarówno przez władze okupacyjne jak i tutejszą ludność, jednocześnie jej kompetencje zostały rozszerzone na sprawy cywilne. Wzorem dla organizacji sądów obywatelskich w Lublinie stało się sądownictwo w Warszawie. Jednakże konieczne były zmiany ze względu na miejscowe warunki, dotyczyły one przede wszystkim struktury instytucji sądowych. Została ona oparta o ściśle współdziałające ze sobą Komitety Obywatelskie Ziemi Lubelskiej i Miasta Lublina, co w szczególności nadało wymiarowi sprawiedliwości obywatelski charakter.⁹⁰

Należy przypomnieć, że kompetencje władz okupacyjnych na zajętych terenach określała przyjęta w 1907 r. IV konwencja haska. Szczegóły regulował dołączony do niej „Regulamin praw i zwyczajów wojny lądowej”, wg. którego okupacja wojenna oznaczała faktyczne przejęcie władzy, ale jednocześnie miał obowiązek przestrzegania kodeksów prawa obowiązujących na zajętym terytorium. Wyjątek stanowiły „bezwzględne

⁸⁵ SEKUTOWICZ (1933).

⁸⁶ SEKUTOWICZ (1933).

⁸⁷ *Historia sądów obywatelskich w Lublinie...*, s. 5.

⁸⁸ *Historia sądów obywatelskich w Lublinie...*, s. 7.

⁸⁹ *Historia sądów obywatelskich w Lublinie...*, s. 6.

⁹⁰ SEKUTOWICZ (1933) 331.

przeszkody”, w których zastosowanie prawa miejscowego było niemożliwe, lub jeśli zostało ono zmienione przez cesarza. Miał on bowiem prerogatywę do sprawowania najwyższej władzy prawodawczej i wykonawczej, z jego upoważnienia działał Naczelnny Wódz Armii. Władze miały prawo do stworzenia własnej organizacji sądowej. Na postanowienia konwencji haskiej powoływała się także Naczelnna Komenda Armii w wydawanych dyrektywach dotyczących organizacji zarządu okupacyjnego. Władze austriackie były zobowiązane także do przywrócenia i utrzymania porządku publicznego.⁹¹

Obywatelski wymiar sprawiedliwości cieszył się zaufaniem władz okupacyjnych austriacko – węgierskich, a następnie zyskał aprobatę również władz niemieckich po przejściu miasta Lublina pod tymczasowy zarząd sprzymierzeńców. Akceptacja objawiała się m.in. pomocą przy prowadzeniu śledztw w postaci delegowania żandarmerii do wykonywania poleceń sądów. Również więzienie i losy w nim osadzonych powierzono obywatelskim władzom sądowniczym. Władze okupacyjne pozostawiły sądom wojskowym rozstrzyganie spraw dotyczących przestępstw przeciwko bezpieczeństwu armii okupanta oraz współdziałania z wojskiem rosyjskim. Poza tym w ich kompetencjach miały znaleźć się sprawy niemieszczące się w kompetencjach sądów pokoju i gminnych, a także przestępstwa popełnione tam gdzie sądy te jeszcze nie funkcjonowały. Wojskowy wymiar sprawiedliwości stosował austriacki kodeks karny wojskowy i procedurę karną.⁹²

Kolejny etap budowania lubelskiego sądownictwa obywatelskiego rozpoczął się we wrześniu 1915 r. Rozpoczęły wówczas działalność w mieście trzy sądy pokoju I instancji oraz dodatkowy sędzia pokoju wyznaczony do rozpatrywania spraw nieletnich, prawa rodzinnego i opiekuńczego. Utrzymano również działające przed ewakuacją w guberni lubelskiej 41 sądów gminnych oraz 7 sądów pokoju. Instytucje te do tej pory orzekały jednoosobowo, ich obsadę stanowili sędziowie Rosjanie. Wraz z wprowadzeniem sądów obywatelskich, obok sędziów Polaków z Galicji do sądownictwa pokojowego wprowadzono czynnik społeczny w postaci ławników. Od tej pory orzekały one w składzie sędzia i dwóch ławników, wydawały wyroki „w imieniu prawa”. Władze okupacyjne przekazując im szerokie kompetencje merytoryczne, pozostawiły sobie nad nimi nadzór. Wszystkie czynności odbywały się w języku polskim, w przypadku jego nieznamomości przez jedną ze stron w rozprawie miał uczestniczyć tłumacz. W kwestii języka urzędowego sądy mogły same określić, jaki sposób komunikacji przyjmą. Stopniowo rozpoczęto również organizowanie sądów powiatowych przy komendach powiatowych. Przy nich urzędowali sędziowie wojskowi tworzący sąd polowy oraz zwykle dwóch sędziów cywilnych – Polaków, z których jeden obejmował funkcję sędziego pokoju, drugi zaś zajmował się organizacją sądów gminnych stanowiąc nad nimi nadzór i instancję odwoławczą.⁹³

Jak wcześniej wspomniano w mieście Lublinie urzędowało trzech sędziów pokoju 15 IX 1915 r. nominacje otrzymali Dominik Kochański, Stanisław Orłowski, J. Szymoński. W miastach powiatowych wchodzących w skład dawnej guberni lubelskiej, stanowiska

⁹¹ LEWANDOWSKI (1974) s. 225 - 226.

⁹² LEWANDOWSKI (1974) s. 226.

⁹³ LEWANDOWSKI (1974) s. 227.

sędziów pokoju objęli: adwokat przysięgły Julian Korsak w Lubartowie, obrońca przysięgły Wincenty Mazurkiewicz miał tymczasowo pełnić obowiązki w Krasnymstawie. Do Zamościa i Tomaszowa został wybrany adwokat przysięgły Romuald Jaśkiewicz, w Janowie i Biłgoraju urządować miał tymczasowo obrońca sądowy Tomasz Szmigielski, adwokat przysięgły Marian Jarosławski w Puławach, pomocnik adwokata przysięgłego Bolesław Tor w Chełmie. Sędziowie Polacy w osobach R. Jaśkiewicz, T. Szmigielski i A. Lewkowicz nie objęli swoich stanowisk, zamiast nich do pełnienia obowiązków wyznaczono prawników z ramienia władz okupacyjnych.⁹⁴ Wszystkie nominacje zostały zatwierdzone przez Trybunał Lubelski.

W sądach gminnych sędziowie zostali mianowani przez Komitet Obywatelski, obsadzono wówczas 41 stanowisk, większości pozostawiając na nich piastujących je wcześniej urzędników. W 9 powiatach utworzono po 4 stanowiska dla sędziów gminnych, oprócz tomaszowskiego gdzie urzędowało ich 5. Obok kadry sędziowskiej zarówno w sądach pokoju, jak i gminnych mianowano po 3 ławników.⁹⁵ Należy wspomnieć również o sformułowaniu głównego celu działalności sądów obywatelskich, było nim „uczynienie zadość najbardziej nagłym potrzebom społeczeństwa i sprawiedliwości i rozpoznawać tylko sprawy nowe, które wpłyną po ukonstytuowaniu się sądów”.⁹⁶

Nowa struktura wymiaru sprawiedliwości przewidywała również sąd apelacyjny dla sądów pokoju i gminnych orzekających w I instancji. Został on utworzony w września 1915 r. jako Trybunał Lubelski. Na jego czele stanął prezes Stanisław Przewózki i dwóch wiceprezesów I. Steliński i W. Salkowski. Składy orzekające tworzyło siedmiu sędziów wybieranych przez zgromadzenie Ogólne Prawników Lubelskich. Wybór ten dodatkowo był zatwierdzany przez lubelski Komitet Obywatelski oraz Centralny Komitet Obywatelski w Warszawie. W składzie powołanym jesienią 1915 r. znaleźli się A. Księżopolski, W. Bajkowski, M. Czerwiński, A. Hilsberg, T. Kostecki, W. Modrzewski i M. Zieliński. Prokuratorem został adwokat przysięgły Antoni Żychliński, a podprokuratorami pomocnik adwokata przysięgłego J. Skolimowski oraz adwokat W. Zienkiewicz. Sędziami śledczymi zostali wybrani J. Puchniarski i B. Zawadzki, obaj pracowali wcześniej jako pomocnicy adwokatów przysięgłych.⁹⁷

W Trybunale funkcjonowały trzy Wydziały: Karny, Cywilny i Hipoteczny. Wydziałowi Cywilnemu przewodził pomocnik adwokata przysięgłego Stanisław Eustachiewicz, stanowiska podsekretarzy zajęli Mieczysław Małecki i Bruno Kołaczyński. Kancelistami zaś zostali Kazimierz Kobierski, Zygmunt Orłowski, Eugeniusz Kamieński. W Wydziale Karnym sekretarzem był sędzia gminny Feliks Frąckiewicz, podsekretarzami zostali Władysław Matuchniak i Władysław Zawadzki, a na stanowiskach kancelistów obsadzeni zostali Waclaw Trzebiński, Bronisław Lipecki, Julian Kozakiewicz, Edward Drewiński.

⁹⁴ *Historia sądów obywatelskich w Lublinie...*, s. 12.

⁹⁵ *Historia sądów obywatelskich w Lublinie...*, s. 12-13.

⁹⁶ SEKUTOWICZ (1933) 332.

⁹⁷ RYMARZ (2009) 73.

Osobną kancelarię miał prezes Trybunału, którą kierował Adam Sotowski, kancelistą został Józef Dziarmaga. Natomiast kancelarię prokuratora prowadził Stefan Jakubowski.

Obok siły urzędniczej zostali mianowani komornicy w osobach Michała Krokowskiego, który również pełnił obowiązki kasjera Trybunału, Adama Modzelewskiego, Aleksandra Moksza, Mariana Siesickiego, Juliana Mazurka. Woźnymi Trybunału zostali Stanisław Wrona, Andrzej Sobociński, Władysław Matysiak, Jakub Rosiak. Wraz z kadrą sędziowską i urzędnikami do pracy przy Trybunale powołano 30 ławników, jako „głos społeczny”.

Pierwsze posiedzenie Wydziału Karnego Trybunału odbyło się 24 IX 1915 r. z udziałem prezesa Trybunału, jak również Trybunału Handlowego w Łodzi oddział w Lublinie Jakuba Kipmana oraz prokuratora Antoniego Żychlińskiego. Na sali obecni byli również ławnicy: inż. Teofil Laśkiewicz, dyrektor Banku w mieście Adam Czapski. Inaugurując pracę Wydziału zarówno prezes jak i prokurator w wyrazili nadzieję, że będzie ona nawiązywała do tradycji sądownictwa polskiego.⁹⁸

Podobnie uroczystą była inauguracja pracy Wydziału Cywilnego 25 XI 1915 r. Wzięli w niej udział prezes Przewuski, wiceprezes Salkowski, sędzia Modrzewski, sekretarz Eustachiewicz, pierwszą w nim sprawę poprowadzili adwokaci przysięgli S. Głuchowski i A. Wyszynski. Podniosłość chwili potęgował fakt możliwości poprowadzenia jej w języku polskim.⁹⁹

W kompetencjach Trybunału Lubelskiego znalazły się sprawy cywilne i karne przekraczające kompetencje sądów pokoju i gminnych. Istotna była kwestia funkcjonowania w nowej rzeczywistości Urzędu Publicznego przy Trybunale Lubelskim. W związku z brakiem instancji kasacyjnej wprowadzono w rozpatrywanych tu sprawach w drodze apelacji, wnioski prokuratorskie w sprawach cywilnych i popieranie oskarżenia w sprawach karnych.

Przy okazji wprowadzenia zmian organizacyjnych, zaistniały również niewielkie korekty przepisów dotyczące możliwości zawieszania wyroków. Sądy pokoju i gminne mogły zawieszać wykonanie kary na rok, natomiast Trybunał na dwa lata. Wprowadzono pojęcie tzw. skazania warunkowego, które oznaczało, że jeśli skazany dopuścił się wykroczenia od daty wydania wyroku, w okresie roku w przypadku sądów pokoju i gminnych, a dwóch lat w przypadku Trybunału, wówczas kara aresztu, bądź więzienia została wobec niego wykonana. Karę umarzono, jeśli osoba skazana nie naruszyła przepisów prawa. Kolejną zmianą była możliwość zasądzania przez Trybunał niższych wyroków od przewidzianych w rosyjskim kodeksie karnym. Ponadto wyrok w sprawie karnej miał zapadać większością 4 na 5 głosów. Chęć ucywilizowania sądownictwa przejawiała się wprowadzeniem większych uprawnień dla osoby postawionej w stan

⁹⁸ *Trybunał Lubelski...*, s. 2; SEKUTOWICZ (1933) 334 - 336; BEREZA (2006) 58.

⁹⁹ RYMARZ (2009) 73.

oskarżenia. Uprawnienia te podobnie jak w Warszawie polegały na możliwości wybrania obrońcy.¹⁰⁰

Trybunał początkowo zajmował pomieszczenia znajdujące się w Magistracie, a następnie urzędował w gmachu Trybunału Koronnego przy ul. Rynek. Nie było to jednak wygodne lokum, ponieważ oprócz Trybunału Lubelskiego swoje miejsce znalazły tutaj urzędy i władze okupacyjne.

Interwencja Lubelskiego Obywatelskiego Komitetu Gubernialnego w sprawie zmiany siedziby Trybunału przyniosła skutek w postaci przeniesienia obywatelskich instytucji sądowych z powrotem do gmachu byłego Sądu Okręgowego, zgodę na to wydały 3 IX 1915 r. władze niemieckie. Oprócz Trybunału znalazła się tu także hipoteka gubernialna oraz siedziby kancelarii notarialnych, które Trybunał miał w planie uruchomić. W dniu 17 IX 1915 r. nakazano definitywne opróżnienie budynku zajmowanego przez sądy obywatelskie, ponieważ przeznaczono go na siedzibę Cesarsko – Królewskiej Komendy Obwodowej. Czasowo Trybunał i pozostałe instytucje obywatelskiego wymiaru sprawiedliwości umieszczono ponownie w budynku dawnego Trybunału Koronnego.¹⁰¹

Sądy obywatelskie ze swej strony robiły wszystko by nie było do ich pracy zastrzeżeń. Ich przedstawiciele domagali się od Generalnego – Gubernatorstwa Wojskowego oficjalnego jej uznania wychodząc z założenia, że zajmują miejsce dawnych rosyjskich sądów państwowych, a co za tym idzie w myśl konwencji haskiej powinny być przez okupanta zachowane.

Należy przypomnieć, że po zajęciu całego obszaru Królestwa Polskiego przez armie państw centralnych powołano z dniem 1 IX 1915 r. Generalne – Gubernatorstwo Wojskowe (Militärgeneralgubernement) dla austro – węgierskiego obszaru okupowanego na ziemiach polskich z siedzibą w Kielcach. Od 1 X 1915 r. rozpoczęło ono działalność w Lublinie i objęło wówczas swoim zasięgiem całą okupację austriacką oprócz powiatów: chełmskiego, tomaszowskiego i hrubieszowskiego, które włączono dopiero w czerwcu 1916 r. W ramach Sekcji Administracyjnej Generalnego Gubernatorstwa utworzono Oddział Sądownictwa Karnego, który wobec braku możliwości odwołania się od wyroków sądów polowych ograniczał się do nadzoru. W tej samej sekcji stworzono Oddział Sądownictwa Cywilnego, w kompetencjach którego znalazł się nie tylko nadzór, ale również orzekanie w apelacjach od wyroków I instancji sądów powiatowych. Na jego czele stał Władysław Müller. Jednocześnie władze okupacyjne przystąpiły do tłumaczenia z języka rosyjskiego obowiązujących przepisów i zapoznania z nimi urzędników galicyjskich. Wykorzystano do tego pomoc osób dotychczas pracujących w sądownictwie, powołując na stanowiska notariuszy, pisarzy hipotecznych, pracowników kancelarii, tworząc także listy adwokatów i obrońców prywatnych.¹⁰²

¹⁰⁰ *Historia sądów obywatelskich w Lublinie...*, s. 9.

¹⁰¹ *Historia sądów obywatelskich w Lublinie...*, s. 13.

¹⁰² LEWANDOWSKI (1974) s. 228.

Władze okupacyjne wówczas całkowicie zmieniły stosunek do sądów obywatelskich i zaczęły dążyć do ich likwidacji. Na ich miejsce miały być powołane sądy obwodowe orzekające jednoosobowo. Szybko pojawiła się propozycja dobrowolnego rozwiązania instytucji obywatelskich, jednakże te czując społeczne poparcie i zaufanie nie podjęły decyzji o samorozwiązaniu. We wspomnieniach z tamtego okresu cytowano jako anegdotę sytuację z udziałem szefa administracji cywilnej Müllera. Według mecenasa Salkowskiego – uczestnika tamtych wydarzeń brzmiała ona tak: „[...] p. Müller zapytał zaproszonych na konferencję pp. Przewuskiego, Stelińskiego, Żychlińskiego i Salkowskiego, jako adwokatów przysięgłych, <<a skąd Panowie czerpią władzę do wydawania wyroków w tym Obywatelskim Trybunale>>, na co pan Żychliński odpowiedział: <<Od Pana Boga>>; zdziwiony tą odpowiedzią p. Müller oświadczył, iż jej nie rozumie, a wtedy Pan Żychliński mówi: << Panie Nadradco! wszak wszystka władza pochodzi od Pana Boga, w danym zaś wypadku Pan Bóg przełał część swej władzy na cesarza Mikołaja II, cesarz na Jenerał – Gubernatora Warszawskiego, Jenerał – Gubernator na Gubernatora Lubelskiego, a ten ostatni na Komitet Obywatelski, który powołał do życia Trybunał. Czyż możemy wobec tego być uważani za uzurpatorów władzy i czyż możemy sami się rozwiązać.>>¹⁰³

Zarówno Trybunał Lubelski jak i Komitet Obywatelski miasta Lublina podjęły wszelkie możliwe starania by utrzymać funkcjonującą organizację. W sądach obywatelskich zaczęła narastać niepewność co do przyszłości.

9 X 1915 r. wystosowano Memoriał do Generalnego – Gubernatora, na który jednak nie otrzymano odpowiedzi. Czytamy w nim m.in.: „Starania nasze o utrzymanie istniejącej na terenie Ziemi Lubelskiej organizacji sądowej nie tylko są oparte na ścisłej interpretacji prawa międzynarodowego, lecz jednocześnie są podyktowane chęcią oszczędzenia narodowi nowych trosk związanych z wprowadzaniem nowych norm i form prawnych. [...] Przy tworzeniu sądów obwodowych w każdym powiecie zwiększy się niepomniernie koszt utrzymania sądownictwa. Skoro w myśl art. 48 konwencji [mowa o konwencji haskiej – przyp. D.S.] podatki, wnoszone przez ludność miejscową, używane być winny na potrzeby zarządu krajem okupowanym, to wszelka w tym względzie oszczędność będzie bardzo pożądaną [...] Pozatem urządzenie sądów obwodowych pozbawi ludność ważnego prawa obrony sądowej.”¹⁰⁴

Pomimo sprzeciwów Komitetu i władz sądowych, decyzją z 18 XI 1915 r. Generalnego - Gubernatora Trybunał został rozwiązany z dniem 21 XI. Procedura przekazywania niedokończonych spraw Sądowi Obwodowemu powołanemu przy Cesarsko - Królewskim Sądzie Wojskowym ukończona została 27 XI 1915 r.¹⁰⁵ Jedną z pamiątek po Trybunale Lubelskim jest tablica z takim oto tekstem „Wyłoniony z polskich sądów

¹⁰³ Referat wygłoszony w dniu 4 XII 1927..., s. 22.

¹⁰⁴ Z historii walki o utrzymanie polskiego sądownictwa..., s. 4.

¹⁰⁵ SEKUTOWICZ (1933) 333.

obywatelskich, w dniu 30 lipca 1915 roku powstałych, Trybunał Lubelski urzędował do dnia 21 listopada 1915 roku i w dniu tym przez władze okupacyjne rozwiązany został.”¹⁰⁶

W okresie swojej krótkiej, ale bardzo intensywnej działalności, w Wydziale Śledczym załatwiono 527 spraw, w Wydziale Sądzącym w I pierwszej instancji orzeczono w 56 sprawach, natomiast w II w 70. W Trybunale natomiast przez trzy miesiące jego funkcjonowania do Wydziału Cywilnego wpłynęło 38 spraw do rozstrzygnięcia w I instancji, a w II instancji 24 sprawy. Na piętnastu posiedzeniach sądowych I instancji, które odbyły się między 25 IX a 20 XI 1915 r. orzeczono wyroki w 15 procesach. Między 16 X a 18 XI 1915 r. odbyło się 4 posiedzenia sądowe w II instancji, podczas których orzeczono w 7 sprawach.

Najwięcej procesów w I instancji dotyczyło zwrotu czynszu za lokal i rozwiązania umów o najem lokali, a także o zwrot należności za zabrane towary i rzeczy. Wśród spraw, które znalazły się na wokandzie Wydziału Cywilnego były ówczesnie bardzo rzadko spotykane wnioski o upoważnienie mężatki do prowadzenia spraw bez asystencji męża oraz o pozbawienie męża praw do użytkowania mienia. Warto zwrócić na nie uwagę szczególnie, że charakteryzowały one obowiązujące prawo cywilne oparte na Kodeksie Napoleona, w którym kobieta – mężatka była traktowana jak osoba małoletnia całkowicie podporządkowana woli męża zarówno pod względem społecznym jak i materialnym.¹⁰⁷

W II instancji zaś najwięcej spraw dotyczyło eksmisji i zwrotu zaległego czynszu, w ciągu kilku tygodni funkcjonowania Wydziału Cywilnego Trybunału Lubelskiego wpłynęło 16 apelacji od tego typu spraw. Rozpatrzono również 18 skarg incydentalnych.

W momencie likwidacji Trybunału Lubelskiego, Cesarsko – Królewskiemu Sądowi Obwodowemu w Lublinie przekazano 23 sprawy z pierwszej instancji i 17 z drugiej. W 29. sprawach były powyznaczane terminy rozpraw, w pozostałych złożono apelacje, bądź z powodów proceduralnych przelożono terminy, w 3 sprawach zapadły wyroki w dwóch w I instancji, w jednym przypadku orzeczenie wydano zaocznie.¹⁰⁸

Do Wydziału Karnego wpłynęło w I instancji 9 spraw przekazanych przez Wydział Sądzący. Spraw apelacyjnych w II instancji rozpatrzono 94, natomiast w okresie od 24 IX do 19 XI 1915 r. na posiedzeniach sądowych orzeczono w II instancji w 70 sprawach. Najczęstszą problematyką procesów karnych w I instancji było pobicie, natomiast apelacje wniesiono w sprawach dotyczących obok pobicia również o nieporządki sanitarne, zawyżanie cen oraz przekroczenie ustawy akcyzowej. Warto zwrócić uwagę na sprawy o niepowiadomienie o przypadkach cholery, które mogły sprowadzić realne zagrożenie epidemiologiczne. Cesarsko – Królewskiemu Sądowi Obwodowemu przekazano łącznie w obu instancjach 27 spraw, z których jedną odroczone, w pozostałych nie został wyznaczony termin. Oprócz tego 6 spraw z I instancji zostało przekazanych sądom pokoju.

¹⁰⁶ SEKUTOWICZ (1933) 333.

¹⁰⁷ SÓJKA – ZIELIŃSKA (1981) 229, 254-255; MAKIŁŁA (2008) 388 - 389.

¹⁰⁸ SALKOWSKI (2009) 90; *Historia sądów obywatelskich w Lublinie...*, s. 17 - 18.

Dodatkowo Wydział Karny odbył 6 posiedzeń ekonomicznych, na których rozpatrzył 15 spraw. Procesy te dotyczyły w 7 przypadkach umorzenia postępowania, w 2 wydania kaucji, w 3 uwolnienia od zapłacenia kary, po 1 przypadku w sprawach o przywrócenie, rozłożenia kary na raty i skierowania do odpowiedniego sądu.

W Trybunale Lubelskim przez cały okres jego funkcjonowania odbyto 7 zebrań ogólnych, w których uczestniczyli oprócz sędziów Trybunału i Prokuratora sędziowie pokoju miasta Lublina, podprokuratorzy oraz sędziowie śledczy. Na zebraniach tych poruszano kwestie administracyjne i gospodarcze, przedstawiania kandydatów na różne stanowiska w Trybunale. Wszystkie osoby zatrudnione w magistraturze sprawowały swoje funkcje bezpłatnie.

Likwidacja Trybunału Lubelskiego nie oznaczała rozwiązania pozostałych sądów. W okresie od połowy września do 20 listopada 1915 r. do trzech sądów pokoju miasta Lublina wpłynęło od 240 do 392 spraw cywilnych i od 126 do 210 spraw karnych. W czwartym – dodatkowo utworzonym rozpatrzono sprawy nieletnich w liczbie 45, opieczątowania i spisów inwentarza - 15, dotyczące powołania rad rodzinnych 4. W sumie przez dwa miesiące orzeczono wyroki w 64 sprawach.¹⁰⁹

Władze austriackie od początku swojej obecności na terytorium Królestwa Polskiego przygotowywały się do objęcia nie tylko władzy wojskowej, ale również administracyjnej na danym terenie. Czyniono to jednak stopniowo, przyglądając się dotychczasowemu modelowi administracji cywilnej. W końcu 1915 r. w Oddziale Sądownictwa Cywilnego kierowanym przez wspomnianego wcześniej Władysława Müllera radcę ministerialnego opracowano projekt statutu organizacyjnego, który został ogłoszony jako „Rozporządzenie Naczelnego Wodza Armii z 9 V 1916 r. dotyczące sądownictwa. Dokument ten określił strukturę i zasady funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, które obowiązywały do 1 IX 1917 r.”¹¹⁰

Samo przejście sądownictwa, nie było to proces gwałtowny. Jak wcześniej wspomniano sama likwidacja Trybunału w Lublinie nie oznaczała likwidacji niższych sądów, a i Trybunał rozpoczął funkcjonowanie, tyle że z austriackimi urzędnikami. Przejął on czynności sądów okręgowych z czasów rosyjskich oraz ich organizację, z tym, że nad działaniem Wydziałów Karnych nadzór przejęły sądy wojskowe. Trybunały na terytorium Generalnego- Gubernatorstwa Wojskowego znajdowały się w dawnych miastach gubernialnych Piotrkowie, Kielcach Lublinie i Radomiu, orzekano w nich w składzie trzyosobowym, a obok sędziów państwowych zasiadali również sędziowie i miejscowi prawnicy¹¹¹. Ponadto funkcjonowały przy nich urzędy hipoteczne. Instancją odwoławczą i ostatnią dla spraw z sądów trybunalskich stanowił Sąd Apelacyjny Generalnego

¹⁰⁹ *Historia sądów obywatelskich w Lublinie...*, s. 17 - 18.

¹¹⁰ LEWANDOWSKI (1974) s. 229 - 230.

¹¹¹ We wrześniu 1916 r. odnotowano po dwóch w Lublinie, Piotrkowie i jednego w Radomiu zob. LEWANDOWSKI (1974) 230.

Gubernatorstwa. W jego kompetencjach znajdowały się również ważniejsze zażalenia. Jego personel stanowili członkowie Oddziału Sądownictwa Cywilnego Sekcji Administracyjnej.

Sądy gminne i pokoju rozlokowane były w tych samych miejscowościach, w których były za czasów rosyjskich. W maju 1916 r. wprowadzono w ich ustroju zmianę polegającą na zastąpieniu dotychczasowych sądów gminnych sądami pokoju. Zniesiono tym samym 11 placówek gminnych. W większości sądów pokoju orzekali sędziowie miejscowi, którym przydzielono jako doradców 3 do 5 ławników Austriaków. Instancją odwoławczą był sąd powiatowy, gdzie orzeczenia wydawano w składzie trzech sędziów, przy czym przewodniczącym był zawsze sędzia austriacki. W miastach powiatowych przy sądach pokoju funkcjonowały urzędy hipoteczne dla drobnej własności.¹¹²

Zakończenie

Przez kilka tygodni działalności sądów obywatelskich społeczność warszawska i lubelska odetchnęła wołością, by ponownie założyć jarzmo okupantów, tym razem niemieckiego i austro - węgierskiego, którzy zarządzili zmiany wprowadzające chaos nie tylko w wymiarze sprawiedliwości, ale także na innych płaszczyznach codziennego życia. Sala sądowa zmieniła się w miejsce, w którym sprawiedliwości i rzetelności procesu próżno było oczekiwać.

Sądy obywatelskie w obu miastach różniły się w niewielkim stopniu. Początkowo najbardziej zauważalna była odmienność struktury, wynikająca również potrzeb lokalnej społeczności. W drugim etapie powstawania sądów obywatelskich w Lublinie wprowadzono instytucje, wzorowane na sądownictwie warszawskim i odpowiadające przepisom zawartym w *Regulaminie organizacji sądów obywatelskich* z 27 VII 1915 r. Ważną rolę w procesie budowania struktur wymiaru sprawiedliwości miała niewątpliwie postawa okupantów. Niemcy dążyli do jak najszybszego wprowadzania swojej władzy i praw w sądownictwie. Nie zwracali większej uwagi na dotychczasowe urządzenie władz administracyjnych w tym sądowych, jak również na przepisy prawne, które wynikały również po części z tradycji i stosunków panujących w Królestwie Polskim. Ta ignorancja była bardzo widoczna najpierw w sposobie traktowania obywatelskich instytucji sądowych, a następnie w trakcie procesów, szczególnie przed sądami gminnymi i pokoju. Sytuacje, które stały się codziennością sali sądowej mogły być powodem do zwątpienia, o czym pisał po wizycie w jednym z sądów warszawskich w charakterze obserwatora Aleksander Kraushar: „Wygląd sal sądowych, w których zasiadali w obszytych płótnem pikielhaubach sędziowie, był nad wyraz przykry. Raz jedynie tylko dla ciekawości zaszło się do pałacu Rzeczypospolitej, gdzie w jednej z sal odbywała się audyencja kryminalna i gdzie sadzono jakiegoś obszarpańca, obwinionego o kradzież. Obronę wygłaszał nieznaną sędziemu w asystencji tłumacza. Prezydujący w kasku na głowie zaledwie przyzwalał na dłuższe przemówienie. Przerzywał nieustannie pytaniami, charcząc po berlińsku i uderzając pięścią

¹¹² LEWANDOWSKI (1980) 49.

w stół ... Po niedługim zresztą przewodzie usłyszał się wyrok: <<Sechs Jahre Zuchthaus!>>”¹¹³

Z kolei władza austro- węgierska z większym zainteresowaniem podchodziła do przedsięwzięcia obywatelskiego w wymiarze sprawiedliwości. Pokuszono się również o przetłumaczenie kodeksów prawa, które obowiązywały dotychczas na zajęтым terytorium. Ponad to nie odsunięto od wykonywania obowiązków dotychczasowych sędziów w sądach pokoju i gminnych, tym samym uznając ich działalność. Pozostawiono również, w przeciwieństwie do niemieckich władz okupacyjnych, siedziby palcówek w miejscowościach, w których dotychczas urzędowały.

Obywatelski wymiar sprawiedliwości to jedynie kilkutygodniowy epizod w całej historii polskiego sądownictwa. Na pierwszy rzut oka niewiele znaczący, bo nietrwały, szybko stłumiony przez okupantów. Jednakże wielce istotną była ta próba funkcjonowania, stworzonego przez polskich prawników modelu sądownictwa, którego istotą było wprowadzenie przemyślanych i celowych zmian w dotychczas obowiązujących przepisach rosyjskich. Zdaniem Emila Rappaporta „Zbogacono regulamin lipcowy innowacjami, które przeszły ogniwą próbę praktyki najnowszej na zachodzie i wprowadzone zostały tam w czasie, gdy warunki naszego bytu politycznego w Królestwie Polskim wyłączały wszelką samoistną reformę sądową, wszelką nieskrępowaną twórczość w tym względzie prawników polskich.”¹¹⁴

Sądy obywatelskie zdążyły wokół siebie zgromadzić elitę prawniczą, która stworzyła fundament społeczeństwa w wolnej Polsce. Skuteczność ich działania i dążenie do jak najdłuższego utrzymania wymiaru sprawiedliwości sprawiły, że niecałe dwa lata później potrafili sprawnie przejąć obowiązki na sali sądowej mając świadomość istoty i powagi swojej służby, o czym świadczy takie oto przesłanie: „Gdy kiedyś bezstronny badacz dziejów polski rozważać będzie krwawe czasy wojny obecnej uchyli niewątpliwie czoła przed żywotnością i odpornością społeczeństwa polskiego w chwilach wyjątkowych doświadczeń losu. Obie ciężko dotknięte skutkami pożogi dzielnice Królestwo i Galicja [...], dały dowody niezwykłego hartu i samorzutnej energii organizacyjnej nie upadły na duchu i nie straciły głowy.”¹¹⁵

Bibliografia

Źródła

Źródła drukowane

Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego z 11 IX 1915, nr 1 § 1
Rozporządzenia Jenerał – Gubernatora z 8 IX 1915 r., s. 1 - 2.

¹¹³ KRAUSHAR (1921) 32 - 33.

¹¹⁴ RAPPAPORT (1915) nr 35, s. 413.

¹¹⁵ RAPPAPORT (1915), nr 34, s. 399

Generał – Gubernator H.H. von Bessler, (1915) *Obwieszczenie*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, nr 38, s. 454.

Muzeum Narodowe w Krakowie, Odznaka sędziego asesora Sądu Pokoju Komitetu Obywatelskiego Miasta stołecznego Warszawy po Stanisławie Manduku, nr ident. MNK V - 5296

Regulamin Organizacji Sądów Obywatelskich z dn. 27 VII 1915 [w:] Sądy obywatelskie w Warszawie: (karta z dziejów przelomu sierpniowego roku 1915): z dodaniem regulaminu organizacji oraz listy składu osobistego sądów obywatelskich w Warszawie (od dnia 5 sierpnia do 11 września roku 1915) na podstawie źródłowych materiałów, oprac. E. St. RAPPAPORT, Warszawa 1915, s. 48 - 95.

Ustawy sądowe obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego na mocy najwyższej zatwierdzonego 19 lutego 1875 roku postanowienia o zastosowaniu ustaw sądowych z 20 listopada 1864 roku do Warszawskiego okręgu sądowego. T. 2, Ustawa postępowania sądowego karnego i ustawa o karach, wymierzanych przez sędziów pokoju, Sankt- Petersburg 1875 .

Prasa

FRĄTCZAK P. (2014), *Komuna warszawska czy Rzeczpospolita Partycypacyjna? Komitet Obywatelski miasta Warszawy sierpień 1914 – sierpień 1915*, „Federalistka”, 16, s. 35 - 54.

Gmach Hipoteki, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 24 VIII 1915 r., nr 104, s. 3 - 4.

Gmach Hipoteki, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 4 IX 1915, nr 114, s. 2.

Gmach Sądu Głównego, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 13 VIII 1915 r., nr 94, s. 4.

Goldstein S. (1915), *Sądownictwo w okupowanej Polsce*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, 51, s. 567-570.

Historia sądów obywatelskich w Lublinie, „Biuletyn Towarzystwa Prawniczego w Lublinie”, 1916, nr 1(luty), s. 3 - 20.

Komisja prawnicza, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 5 VIII 1915 r., nr 87, s. 2.

L. B. , R. K. (1915), *Materiały do historii Obywatelskich Sądów Pokoju* „Gazeta Sądowa Warszawska”, nr 45, s. 508 - 510.

L. B., R. K. (1915a), *Materiały do historii Obywatelskich Sądów Pokoju*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, nr 44, s. 499 - 501.

M.B. (1999), *Wspomnienie Wacław Salkowski*, „Gazeta Wyborcza” Lublin, 22, s. 5.

Nominacje na rejentów i pisarzy hipotecznych, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 13 VIII 1915 r., nr 94, s. 4.

Nowa organizacja sądowa, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1915, nr 38, s. 454.

Oplaty sądowe, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 18 VIII 1915 r., nr 99, s. 3.

Oznaki sędziowskie „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 13 VIII 1915 r., nr 94, s. 4.

RAPPAPORT E. ST. (1915), *Sądy Obywatelskie w Warszawie (Karta z dziejów przelomu sierpniowego 1915)* „Gazeta Sądowa Warszawska”, nr 34, s. 399 – 400; nr 35, s. 411 - 413, nr 36, s. 421 – 423; nr 37, s. 433 - 435.

Referat wygłoszony w dniu 4 XII 1927 przez dziekana Rady Adwokackiej W. Salkowskiego podczas uroczystości obchodu dziesięciolecia sądownictwa, „Rocznik Towarzystwa Prawniczego w Lublinie na 1928 rok”, 1929, s. 14 - 37.

Sądy obywatelskie, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 16 VIII 1915 r. nr 97, s. 1.

Sądy Pokoju w Warszawie, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 24 XI 1915, nr 181, s. 3.

Sądy Pokoju, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 25 XI 1915, nr 182, s. 1 - 2.

SEKUTOWICZ B. (1933), *Sądy obywatelskie w Lublinie*, „Głos Sądownictwa” 1933, nr 6, s. 329 - 334.

Sprawozdanie Komitetu Obywatelskiego 1915, cz. 2 (okres od 5 sierpnia do 31 grudnia 1915r.), Warszawa 1915.

Sprostowanie, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 3. IX 1915 r., nr 113, s. 2.

ŚLADKOWSKI W. (1970), *Lublin z 1915 roku w oczach reportera z paryskiego „Le Temps”*, przedruk z „Kalendarza Lubelskiego”, 1970, brak nr wydania i stron.

Śp. Ignacy Steliński, „Głos Sądownictwa” 1938, nr 10, s. 799.

Trybunał Lubelski, „Głos Lubelski” 1915 nr 267, s. 2.

W pałacu Krasieńskich, „Dziennik Polski” 1915, nr 263, s. 3.

W pałacu Paca, „Dziennik Polski” 1915, nr 263, s. 3.

W sprawie organizacji sądów, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 10 VIII 1915 r., nr 91, s. 4.

Wspomnienie. Ignacy Steliński, „Gazeta Wyborcza” Lublin 1999, 203, s. 4.

Wydział Sądowy, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 16 VIII 1915 r., nr 97, s. 2.

Z historii walki o utrzymanie polskiego sądownictwa Memorial Lubelskiego Obywatelskiego Komitetu Gubernialnego i Trybunału Lubelskiego do c i k General – Gubernatora okupowanego kraju o utrzymanie miejscowego sądownictwa 9 X 1915, „Głos Lubelski” 1922, nr 239, s. 4 - 5.

Z prowincji. Korespondencja z Lublina. Jubileusz prezesa SA Bolesława Sekutowicza, „Głos Sądownictwa” 1939, 5, s. 437 - 438.

Z sądownictwa, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 5 X 1915, nr 139, s. 3.

Z Sądów Obywatelskich, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 19 VIII 1915 r. nr 100, s. 3.

Z Sądów Obywatelskich, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 24 VIII 1915 r., nr 104, s. 3.

Z Sądów, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 2. IX. 1915 r. nr 112, s. 3 - 4.

Zmiana kompetencji sądów pokoju, „Dziennik Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy” z dn. 23 VIII 1915 r., nr 103, s. 4.

Opracowania i artykuły

BEREZA A. (2006), *Lublin jako ośrodek sądownictwa*, Lublin.

Czy wiesz kto to jest? Uzupełnienia i sprostowania, Warszawa 1984.

KOROBOWICZ A. 2001, *Sądownicy Królestwa Polskiego w wymiarze sprawiedliwości odrodzonej Polski w pierwszych latach niepodległości (1917 – 1921)* [w:] *Historia Integra. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Stanisławowi Salomonowiczowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, D. JANICKA, R. ŁASZEWSKI (red.), Toruń, 161 - 187.

KOROBOWICZ A. (1989), *Ewakuacja sądów Królestwa Polskiego i ich losy w czasie pierwszej wojny światowej*, „Czasopismo Prawno – Historyczne”, 41. 1, s. 87 - 107.

KORZENIOWSKI M. (1989/1990), *Lubelski Miejski komitet Obywatelski w latach 1914 – 1915*, „Rocznik Lubelski”, 31/32, s. 161.

KRAUSHAR A. (1921), *Warszawa w czasie okupacji niemieckiej 1915 -1918*, Lwów/Warszawa/Kraków.

- LEWANDOWSKI J. (1974), *Sądownictwo w Królestwie Polskim w czasie I wojny światowej. Okupacja austro-węgierska*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sec. F, Nauki Humanistyczne”, 29, s. 225 - 234.
- LEWANDOWSKI J. (1980), *Królestwo Polskie pod okupacją austriacką 1914-1918*, Warszawa.
- MAKIŁŁA D. (2008), *Historia prawa w Polsce*, Warszawa.
- MISIUK A. (1987), *Tworzenie się polskich instytucji policyjnych w czasie i wojny światowej*, „Problemy Kryminalistyki”, 176, s. 154 - 178.
- NYKEL M., RECHULICZ M., REDZIK A., REDZIK D., SOKOŁOWSKA A. (2009), *Adwokaci Izby Adwokackiej w Lublinie w okresie od 9. marca 1919 do 28. lutego 2009*, [w:] *Szkice o dziejach adwokatury lubelskiej. 90 – lecie Izby Adwokackiej w Lublinie*, P. SENDECKI (red.), Lublin, 479 - 523.
- RYMARZ F. (2009), *Palestra lubelska u progu niepodległości*, [w:] *Szkice o dziejach adwokatury lubelskiej. 90 – lecie Izby Adwokackiej w Lublinie*, P. SENDECKI (red.), Lublin, 70 - 79 = RYMARZ F. (1988), *Palestra lubelska u progu niepodległości*, „Palestra”, 8-9, 102 - 111.
- SALKOWSKI W. (2009), *Historia Polskich Sądów Obywatelskich w Lublinie*, [w:] *Szkice o dziejach adwokatury lubelskiej. 90 – lecie Izby Adwokackiej w Lublinie*, P. SENDECKI (red.), Lublin, 80 - 82 (przedruk artykułu: Salkowski W. (1916), *Historia polskich Sądów Obywatelskich w Lublinie*, „Biuletyn Towarzystwa Prawniczego w Lublinie”, nr 1, s. 3 - 20.
- SÓJKA –ZIELIŃSKA K. (1981), *Historia prawa*, Warszawa.
- Szkice o dziejach adwokatury lubelskiej. 90- lecie Izby Adwokackiej w Lublinie*, P. SENDECKI (ed.), Lublin 2009.

Słowniki

- JASTRZĘBSKI R. (2008), *Supiński Leon Władysław (1871-1950)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 45.4, z. 187, Warszawa/Kraków, 628 - 631.
- MARCZUK J., (1996) *Steliński Ignacy (1865-1938)*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, T. RADZIK, A. A. WITUSIK, J. ZIÓŁEK, (red.), Lublin, 286 - 287.
- MARCZUK J., (1996), *Salkowski Waclaw Julian Feliks (1869-1952)*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, T. RADZIK, A. A. WITUSIK, J. ZIÓŁEK, (red.), Lublin, 254 - 255.
- MUSZAŁSKI E. (1983), *Popowski Stanisław Kasper (1872 – 1921)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27.4, z. 115, Warszawa/Kraków, 625 - 626.

Internet

Tablica pamiątkowa dla Bolesława Sekutowicza

[<http://www.um.lublin.pl/um/index.php?t=200&id=119403>; dostęp z dn. 9.10.2014]

Summary

The emergence of civil justice after the evacuation of Russians from the Polish Kingdom in 1915. This is one of the most important moments in the history of Polish judiciary. After more than a century of power invaders there is a chance to regain control over the administration and the judiciary. Polish lawyers had hoped that the occupiers leave the judiciary in their hands.

Warsaw and Lublin - the fastest two centers operating in the Kingdom have become a role model for other courts. Regulations approved by the Committee of Citizens in Warsaw described the organization of the local judicial institutions. Its provisions became a model for the courts of Lublin, modifications resulted only from local relations. In

addition to the changes in the organization and structure of the judiciary was introduced innovations in the rules of substantive law, both civil and criminal. They eased and modernize the existing legislation of the Russian case studies. The need for the establishment of the civil courts, as well as their functioning efficiently also testified by the number of pending cases.

Polish lawyers hope to permanently take over the judiciary in the Kingdom were quickly snuffed out by the occupation authorities. Both in Warsaw and Lublin Polish citizens' initiative was considered as illegal and brought to its liquidation. However, experience has resulted in a few weeks on September 1 IX 1917 at the time of the recovery from the hands of the occupiers of justice.

Keywords: Polish Kingdom, Warsaw, Lublin, civil justice